

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО
Факультет дошкільної, початкової освіти та мистецтв
Кафедра дошкільної та початкової освіти

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему: ***ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШОГО
ШКОЛЯРА ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО
МИСТЕЦТВА У СІМ'Ї***

Студентки 2 курсу МБПЗ групи
Галузі знань: 01 Освіта / Педагогіка
Спеціальності : 013 Початкова освіта
Черниш Тетяни Володимирівни

Використання чужих ідей,
результатів і текстів мають
посилання на відповідне джерело

Науковий керівник:
кандидат педагогічних наук,
доцент **Казьмірчук Н. С.**

(підпис)

(ініціали, прізвище)

Розширена шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Члени комісії _____
(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Вінниця - 2017

ЗМІСТ

Вступ	3
 Розділ 1. Теоретичні закономірності естетичного виховання молодших школярів	6
1.1. Актуальні проблеми естетичного виховання молодших школярів.....	6
1.2. Психолого-педагогічні особливості музичного сприймання молодших школярів	15
1.3. Критерії педагогічної діагностики естетичного розвитку молодших школярів	26
1.4. Вплив музики на формування естетичного світосприйняття молодшими школярами (за результатами експериментального дослідження)	38
 Розділ 2. Шляхи естетичного виховання молодшого школяра в сім'ї засобами музичного мистецтва.....	45
2.1. Роль сім'ї у процесі естетичного виховання молодшого школяра	45
2.2. Форми та методи естетичного виховання молодшого школяра засобами музичного мистецтва в сім'ї.....	56
2.3. Естетичне виховання молодшого школяра засобами дитячого музичного фольклору в сім'ї	66
 Висновки	77
Список використаних джерел.....	80
Додатки	84

ВСТУП

Протягом століть чимало мислителів намагалися винайти й запровадити різні навчально-виховні системи, які б якнайкраще задовольняли природні та культурні потреби людини. Сьогодні розробляються освітні моделі, які ґрунтуються на гуманістичних засадах, тобто є особистісно-зорієнтованими, і відображають особливості сучасного соціокультурного простору. Важливою ознакою культури інформаційного суспільства є прискорений темп науково-технічного розвитку, завдяки чому інформаційний та комунікаційний простір планети став безмежним. Соціокультурний простір пронизаний різноманітними каналами інформації, які тиражують цінності різної художньо-естетичної якості, охоплюють дітей, підлітків і юнацтво всіх географічних регіонів. Це зумовлює висунення засобів масової інформації на перший план у системі факторів формування духовного світу особистості, детермінує зміну пріоритетів у співіснуванні традиційних і нових форм поширення цінностей культури і мистецтва. Вітчизняна школа, вчителі і батьки виявилися невідповідними до переорієнтації виховної діяльності в умовах поширення мас-медіа-освіти.

Естетичне ставлення школярів до різних видів мистецтва формується під впливом стихійних факторів соціального оточення, а дисципліни художньо-естетичного циклу – музика та образотворче мистецтво – займають занадто скромне місце в базовому компоненті змісту загальної середньої освіти в початковій школі. Аналіз наукових педагогічних праць дозволив констатувати, що проблема естетичного виховання молодших школярів залишалася актуальною протягом останніх десятиліть минулого століття. Представниками педагогічної сфери в галузі вивчення естетичної культури (І.Зязюн, Л.Масол, Н.Миропольська), дослідниками вікової психології та психології мистецтва і творчості (І.Бех, Л.Виготський та ін.), представниками авторських концепцій та програм формування у дітей естетичних ідеалів та ціннісних орієнтацій (О.Рудницька, Г.Тарасенко, Е.Печерська та ін.), теоретиками поліхудожнього виховання (Л.Масол, О.Щолокова та ін.)

постійно піднімалися питання формування естетичних смаків, потреб та інтересів дітей в умовах сучасного соціокультурного простору. Та, незважаючи на це, проблема естетичного виховання молодшого школяра засобами музичного мистецтва, особливо – в умовах сім'ї, залишається актуальною, що і зумовило вибір теми нашого дипломного дослідження.

Об'єкт дослідження: процес естетичного виховання молодшого школяра.

Предмет дослідження: естетичне виховання у сім'ї засобами музичного мистецтва.

Мета дослідження: дослідити естетичний та виховний потенціал музичного мистецтва та розробити методичні рекомендації з естетичного виховання молодшого школяра засобами музичного мистецтва у сім'ї.

Гіпотеза дослідження: усвідомлення батьками естетичного потенціалу музичного мистецтва та залучення його кращих зразків до виховання дітей сприятиме естетичному вихованню молодшого школярів.

Завдання:

1. Опрацювати психолого-педагогічну літературу з теми дослідження.
2. Визначити психолого-педагогічні особливості музичного сприймання молодшого школяра та дослідити вплив музики на процес естетичного сприймання та наступного освоєння дійсності.
3. Дослідити актуальні проблеми естетичного виховання та діагностувати рівні естетичного виховання молодших школярів.
4. Дослідити роль сім'ї у естетичному вихованні молодшого школяра та сформулювати методичні рекомендації батькам щодо залучення музичного мистецтва з метою естетичного виховання молодших школярів.

Методи дослідження:

- теоретичні (аналіз, систематизація та узагальнення теоретичних даних, представлених у літературних джерелах дали змогу сформулювати власний погляд на проблему дослідження);

- емпіричні (спостереження за дітьми у процесі навчально-виховної роботи, опитування та аналіз продуктів творчої діяльності школярів);
- методи математичної обробки даних.

Експериментальна база. Дослідження здійснено на базі Вінницької ЗОШ № 32. В експерименті брали участь 72 учні 2-3 класів та їх батьки (опитуванням було охоплено 43 родини).

Апробація результатів дослідження відбувалась шляхом виступів на:

- студенській науковій конференції “Реалізація ідей В.О.Сухомлинського в практиці роботи сучасної початкової школи” (ВДПУ, 2017);
- Всеукраїнській науково-практичній конференції для студентів, магістрантів та аспірантів “Початкова школа: реалії та перспективи” (Суми, 2017);
- звітній науково-практичній конференції викладачів і студентів факультету дошкільної, початкової освіти та мистецтв ВДПУ ім. М.Коцюбинського (2017 р.).

Тези матеріалів виступів надруковано:

1.Черниш Т. Музика як засіб естетичного виховання молодших школярів у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського // Реалізація ідей В.О.Сухомлинського в практиці роботи сучасної початкової школи: Зб. мат. регіональних педагогічних читань. Вип.4.- Вінниця:ВДПУ,2017.- С.53-54.

2. Черниш Т. Вплив музики на психічний та фізичний стан дитини // Початкова школа: реалії та перспективи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції для студентів, магістрантів і аспірантів. – Суми: СДПУ ім.А.С.Макаренка,2017.- С.124-126.

3. Черниш Т. Психотерапевтичний потенціал музичного мистецтва // Наукові записки: Зб. мат. наук.-практ. конф. викладачів і студентів: Серія "Початкове навчання". – Випуск 6. – Вінниця, 2017. – С.

Структура дипломної роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Основний зміст викладено на 75 сторінках. У роботі наведено 4 рисунки, 1 таблиця.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

1.1. Актуальні проблеми естетичного виховання молодших школярів

У цілісному процесі формування особистості молодшого школяра важливе місце посідає виховання. Саме тому поняття „виховання”, на думку Н.Мойсеюк, слід визначати як цілеспрямовану виховну діяльність педагогів та вихователів загальноосвітніх навчальних закладах з метою вирішення конкретних виховних завдань, що включає в себе систему виховних заходів, спрямованих на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості [27,4].

Культурні досягнення людства склалися протягом тисячоліть, а засвоїти їх учень повинен за гранично короткий термін. З цієї позиції процес виховання слугує цілеспрямованою допомогою дитині у її входженні в сучасну культуру, тому є неможливим без організованої взаємодії, співробітництва, партнерства вихователів і вихованців. Головною суттю такої взаємодії має бути її спрямованість на активну різноманітну діяльність, самореалізацію і самоствердження особистості у художньо-естетичній діяльності, зазначає Н.Мойсеюк.

На думку К.Ушинського, виховання має таку особливість, що майже всім здається справою знайомою, а декому навіть справою легкою. І тим зрозумілішим і легшим здається воно, чим менше людина з ним обізнана: “Майже всі визнають, що виховання вимагає терпіння; дехто вважає, що для нього потрібні вроджена здібність і вміння, тобто навичка. Але мало хто прийшов до переконання, що, крім терпіння, здібності і навички, потрібні ще й спеціальні знання, хоча безліч наших педагогічних блукань могли б усіх переконати в цьому” [52,192].

К.Ушинський був глибоко переконаний, що не можна назвати педагогом людину, яка вивчила б лише самі правила виховання, що їх звичайно викладають у педагогіках, і керувалася б у своїй виховній діяльності самими цими правилами. "Що можна сказати про людину, яка, не знаючи ні анатомії, ні фізіології, ні патології, не кажучи вже про фізику, хімію, та інші природничі науки, вивчала б лише терапію і лікувала би за її рецептами?.. І як ми не називаємо медиком того, хто знає лише "лікувальні поради", так само не можемо ми назвати педагогом того, хто вивчив лише кілька підручників педагогіки і керується у своїй виховній діяльності правилами та порадами, вміщеними у цих "педагогіках", не вивчивши тих явищ природи й душі людської, на яких, можливо, ґрунтуються ці правила і поради... Що сказали б ви про архітектора, який закладаючи нову будівлю, не зумів би відповісти вам на запитання, що він хоче будувати? Те саме повинні ви сказати й про вихователя, який не зуміє чітко і точно визначити вам мету своєї виховної діяльності" [52,192-194].

На думку К.Ушинського, "ввіряючи вихованню чисті і вразливі душі дітей, ввіряючи для того, щоб воно провело в них перші, а тому й найглибші риси, ми маємо цілковите право спитати вихователя, якої мети він добиватиметься у своїй діяльності, і вимагатимемо на це питання ясної і категоричної відповіді." [52,195-197].

Проголошені більше півтори сотні років педагогічні ідеї видатного дослідника дитячих душ залишаються актуальними і сьогодні. Сучасна школа вимагає докорінного переосмислення усієї системи виховання, оновлення змісту, форм і методів духовного становлення особистості на основі гуманізації життєдіяльності учня, створення умов для самореалізації у різних видах творчої діяльності. "Під метою виховання я розумію програму людської особи, програму людського характеру, причому в поняття характеру я вкладаю весь зміст особистості, тобто і характер зовнішніх виявів, і внутрішньої переконаності, і політичне виховання, і знання, геть

ую картину людської особи, до якої ми повинні прагнути...” - писав А.Макаренко [22,93].

Людина являє собою систему знань, ставлень, поглядів, ідеалів, переконань тощо. Тому і формування її як особистості, на думку С.Карпенчука, має здійснюватися як цілеспрямований, поетапний процес, що становить цілісну систему, тобто сукупність закономірно побудованих, динамічно зв'язаних компонентів (явищ, процесів, впливів, етапів), взаємодія яких породжує нову системну якість. Системний підхід охоплює всі основні сторони системи навчання і виховання підростаючого покоління – від постановки цілей і конструювання навчально-виховного процесу до перевірки ефективності його діяльності і включає такі компоненти, як мету, зміст, форми і методи виховання, умови та технології виховання, а також – об'єкти та суб'єкти виховання [14,15-16].

Реалізація загальної мети, основних завдань і принципів виховання у національній системі освіти здійснюється за такими пріоритетними напрямками:

✓ *Інтелектуальне виховання* – передбачає засвоєння системи знань і суспільного досвіду; розвиток пізнавального інтересу, творчої активності особистості; розвиток критичного мислення, здатності усвідомлювати та відстоювати особисту позицію; вироблення вміння самостійно здобувати знання та готовність до застосування знань, умінь в практичній діяльності; формування особистісного світогляду – узагальненого розуміння всього світу в цілому на ґрунті великої кількості впорядкованих поглядів, переконань, ідеалів.

✓ *Патріотичне виховання* молодшого школяра передбачає: виховання любові до рідної землі, родини, свого народу, Батьківщини та формування національної свідомості; культивування кращих рис української ментальності (працелюбності, індивідуальної свободи, глибокого зв'язку з природою); виховання бережливого ставлення до національного багатства країни: мови,

культури, традицій; виховання громадянського обов'язку перед країною, суспільством та вироблення етики міжнаціональних стосунків.

✓ *Правове виховання* молодшого школяра передбачає: прищеплення поваги до прав та свобод людини і громадянина; виховання поваги до конституції, законів України, державних символів (Герба, Прапора, Гімну); засвоєння основ державного, трудового, цивільного, сімейного і кримінального права; формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю; виховання поваги до прав і свобод інших людей.

✓ *Моральне виховання* молодшого школяра передбачає: формування в учнів основ загальнолюдської і народної моралі: совісності, порядності, тактовності, співчуття, милосердя, доброти, чесності, гуманності, толерантності та інших добродітностей; виховання поваги до батьків та почуття власної гідності: честі, свободи, рівності, працелюбності, самодисципліни.

✓ *Естетичне виховання* молодшого школяра передбачає: формування системи знань про світову культуру та основи народного мистецтва, музики, архітектури, усної народної творчості, національної пісенної і танцювальної культури, побуту, ремесел, гри; розвиток естетичних потреб і почуттів та формування потреби будувати власне життя за законами краси.

✓ *Трудове виховання* молодшого школяра передбачає: вироблення свідомого ставлення до праці як вищої цінності людини і суспільства; формування трудових навичок та умінь а також розвиток потреби у творчій праці; формування вміння самостійно й ефективно працювати; виховання діловитості, підприємливості; виховання почуття господаря й господарської відповідальності та формування готовності до праці в умовах ринкової економіки.

✓ *Екологічне виховання* молодшого школяра передбачає: формування розуміння необхідної гармонії людини з природою; оволодіння знаннями про природу свого краю та виховання почуття відповідальності за природу як

національне багатство, основу життя на землі; формування основ глобального екологічного мислення та готовності до активної екологічної діяльності.

✓ *Фізичне виховання* молодшого школяра передбачає: забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей і молоді; озброєння школярів знаннями про роль фізичної культури в житті людини; розвиток потреби у здоровому способі життя та виховання відповідального ставлення до зміцнення власного здоров'я, формування навичок дотримування санітарно-гігієнічних норм, режиму дня та харчування.

✓ *Статеве виховання* молодшого школяра передбачає: формування культури сімейних та статевих відносин; психосексуальна підготовка та формування готовності вкласти шлюб і виконувати сімейні обов'язки тощо [27,374].

В контексті нашого дослідження зупинимося глибше на проблемах естетичного виховання та формуванні естетичної культури молодшого школяра, адже *естетична культура* – це здатність особистості до повного сприймання, правильного розуміння прекрасного у мистецтві і дійсності, прагнення й уміння будувати своє життя за законами краси. Естетична культура, що містить у собі такі компоненти, як *естетичне сприймання, естетичне почуття, естетичні потреби, естетичні смаки, та естетичні ідеали* – формується в процесі художньо-естетичного виховання і є його метою [27.428].

Як зазначає М.Фіцула, *естетичне виховання* – це складова частина педагогічного процесу, безпосередньо спрямована на формування здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини [53,300].

Вихованою людину робить краса, точніше духовне життя в світі прекрасного, відчування творення, збереження краси в навколишньому світі, в природі, в людських відносинах. Духовне життя в світі прекрасного пробуджує невикорінну людську потребу – потребу бути красивим. На думку

В.Сухомлинського, відкриваючи навколо себе прекрасне, дивуючись і захоплюючись ним, маленька дитина ніби дивиться в дзеркало і бачить свою власну людську красу. Чим раніше і тонше вона їх відчула, тим вищі її почуття власної гідності. В поєднанні з радістю творення добра для людей – це пізнання себе через пізнання прекрасного навколо себе – у квітці, у журавлиній зграї, у відтінку знайденого на березі річки камінця, у маковому розливі світанкової зорі, в тонкому звучанні слова, прекрасному людському вчинку – в цьому поєднанні криється така могутня сила виховання, що ми, вихователі, маємо воістину чудодійну здатність перевертати душу, випрямляти її, якщо вона зігнулася під тягарем горя, нещастя, біди. Влада вихователя як творця дитячої радості саме й полягає в тому щоб відкрити маленькій людині двері у світ прекрасного.

„Щоб виховати дитину, необхідно створити у неї чутливість до виховання (потребу бути хорошою), створити для неї „радість буття”, сформувати почуття власної гідності.” – зазначав В.Сухомлинський [44,176].

”Краса – це глибоко людське! Краса існує незалежно від нашої свідомості і волі, але вона відкривається людиною і осягається нею, живе в її душі, - не було б нашої свідомості – не було б і краси. Краса – це радість нашого життя. ”,- писав видатний український педагог В.Сухомлинський. Перед людиною відкрилася радість життя тому, що вона почула шепіт листя і сюрчання коника, дзюрчання весняного струмка і переливи срібних дзвіночків жайворонка у гарячому літньому небі, лагідне хлюпотіння хвилі і урочисту тишу ночі – почула і, затамувавши подих, слухає сотні і тисячі років чудову музику життя.

Краса – це могутній засіб виховання чутливості душі. „Це – вершина, з якої ти можеш побачити те, чого без розуміння і відчуття прекрасного, без захоплення і натхнення ніколи не побачиш. Краса – це яскраве світло, що осяває світ. При цьому світлі тобі відкриваються істина, правда, добро; осяяний цим світлом, ти стаєш відданим і непримиренним. Краса – це дзеркало в якому ти бачиш сам себе і завдяки йому так чи інакше ставишся

сам до себе. Розуміння і відчуття краси – могутнє джерело самовиховання.” [44,179]

Естетичне виховання, як і сам процес виховання, становить цілісну систему, тобто сукупність закономірно побудованих, динамічно зв’язаних компонентів і здійснюється комплексом засобів. Великого значення має матеріальна база школи, декоративне оформлення приміщень, благоустрій пришкольної садиби, оформлення кабінетів і лабораторій, коридорів, тощо (не випадково у навчально-виховних закладах, якими керував А.Макаренко, відвідувачі відзначали безліч квітів, блискучий паркет, дзеркала, білосніжні скатерки в їдальнях, ідеальну чистоту в приміщеннях.

У навчальному процесі естетичному вихованню сприяє викладання всіх навчальних предметів. Будь-який урок має естетичний потенціал. Цьому слугує і творчий підхід до вирішення пізнавальної задачі, і виразність слова учителя та учнів, і відбір та оформлення наочного і роздаткового матеріалу, і акуратність записів і малюнків на дошці та в зошитах тощо.

Та визначна роль у естетичному вихованні молодшого школяра відводиться предметам естетичного циклу – літературі, образотворчому мистецтву, художній праці та музиці, які забезпечують учням не лише елементарні знання з основ світової та вітчизняної культури, а й навички практичної творчості, естетичної поведінки. Значно розширюється арсенал форм та методів естетичного виховання і у позакласній роботі – це участь учнів у різних творчих об’єднаннях, художніх гуртках, студіях, клубах (хорових колективах, оркестрах народних інструментів, вокально-інструментальних та фольклорних ансамблях, гуртках образотворчого мистецтва чи м’якої іграшки, театральних студіях тощо). Сприяють естетичному вихованню учнів екскурсії на природу, творчі вечори і ранки, (присвячені життю і творчості видатних українських та зарубіжних композиторів та виконавців), експедиції, відвідування художніх виставок, перегляд театральних вистав та концертів, зустрічі з митцями.

Окремої уваги заслуговує проблема формування вмінь та навичок сприймання творів мистецтва молодшими школярами, адже щоб сприймати образотворчий чи музичний твір, треба мати елементарну теоретичну підготовку – краще сприймається те, що зрозуміле, про що є певні знання. Цей принциповий підхід слід узяти за основу при організації естетичного виховання засобами музики, образотворчого чи театрального мистецтва.

Мистецтво завжди охоче зверталось до природи, карбуючи в звукових та пластичних образах непозбутню виразність життя. Але зображення певних об'єктів чи явищ навколишнього світу ніколи не буває байдужо-безособовим – тут завжди відчувається позиція творця, її думки і почуття, рівень концептуального осмислення власного існування в природі. Тому мистецтво, вбираючи в себе все багатство морально-естетичного досвіду ставлення людини до світу, завжди було, є і буде одним із провідних факторів естетичного виховання особистості, переконана Г.С.Тарасенко [46,60].

Сучасна школа не повинна нехтувати виховним потенціалом мистецтва. Варто включати його в систему виховних впливів на ціннісну свідомість дітей. Організуючи роботу з молодшими школярами, слід пам'ятати, що існують чудові зразки художнього пізнання природи в народному та професійному мистецтві, з якими варто ознайомити дітей. Це знайомство вельми поглибить художнє мислення школярів і сприятиме формуванню у них естетичного світогляду.

Художнє пізнання природи владно впливає на сферу почуттів, збагачує емоційні зв'язки з природою, вчить бачити і розуміти її образний зміст через специфіку певних форм. Воно ніколи не конкурує з науковим вивченням природи, а лише доповнює і завершує цілісну картину уявлень про навколишній світ, адже об'єктивне не може бути досягнене без суб'єктивного. Під час художнього пізнання природи інформативно-пізнавальні аспекти значно звужуються. Натомість розквітає сфера особистішого художньо-образного мислення. Художнє пізнання оперує реальними образами природи у ракурсі суб'єктивованого сприйняття та оцінки її естетичної виразності.

Спираючись на розвинене художнє мислення, воно надає можливість проаналізувати найтонші грані дійсності, найменші вияви естетичного у ній, усвідомити і сформулювати своє ставлення до неї та співставити його з художніми зразками. Якщо плідність наукового пізнання природи зумовлена точністю та гнучкістю інтелектуальних процесів, то ефективність її художнього пізнання тісно пов'язана з глибиною морально-естетичної оцінки, що виявляється безпосередньо у процесі творчості.

Мистецтво є образною філософією природи. Кожний художник — своєрідний "природофіл", що пізнає світ скоріше почуттями, ніж інтелектом, зазначає Г.С.Тарасенко. Для створення художнього образу природи лише спостережливості йому недостатньо. Художник не просто помічає суттєві ознаки предмета або явища – він відкриває через них внутрішнє життя природи, подібне до його власного життя. Такий художник безпомилково апелює до почуттів інших людей, ненав'язливо залучаючи їх до досвіду власних переживань. Великою любов'ю користуються художні образи природи, що привертають відсутністю демонстративних "виховуючих" намірів, умисної повчальності і відразливої зарозумілості [46,62-64].

Таким чином, можна підсумувати, що серед різноманітних засобів впливу на дітей чи не найвищий виховний потенціал належить мистецтву з притаманними йому можливостями формувати свідомість і підсвідомість, інтелектуальну, емоційно-почуттєву та вольову сфери особистості. Реалізація основних завдань естетичного виховання молодших школярів сьогодні повинна становити цілісну систему закономірно побудованих, динамічно пов'язаних компонентів і здійснюватися комплексом засобів у тісному взаємозв'язку школи та сім'ї – починаючи з викладання предметів художнього-естетичного та природничо-математичного циклу і продовжуючи організацією позакласного та позашкільного художнього виховання школярів, що сприятиме не лише формуванню системи знань про світову та вітчизняну культуру, а й розвитку їх естетичних потреб і почуттів, формуванню потреби будувати власне життя за законами краси.

1.2. Психолого-педагогічні особливості музичного сприймання молодших школярів

Музика – чудова і безмежна сфера людської культури. Цілий океан піднесених мрій і благородних прагнень знайшли відображення у творах музичної класики, зазначає І.Нєстьєв. Скарбниця музики, накопичена прогом століть існування людства, надзвичайно різноманітна. Музика оточує нас повсякденно, будь-де і будь-коли: у побуті та у праці, на дружніх зустрічах та у дні всенародного горя чи святкувань. Музичні звуки супроводжують нас на протязі усього життя. Тяжко знайти на землі людину, яка могла б прожити без будь-яких, навіть найпростіших, музичних вражень.

Музика багато в чому відрізняється від інших мистецтв – її виразні засоби і образи не стільки наочні, як образи живопису, театру і кіно. Музика оперує засобами чисто емоційного впливу, звертається до почуттів і настрою людей. Система музичних образів передусім спрямована до сфери людських почуттів, переживань, пробуджує певні думки і почуття у слухачів та уміння слухати і чути музику не є вродженою рисою. Пізнавально-творчі можливості учнів розвиваються у спілкуванні з музикою, в процесі цілеспрямованого аналізу музичних творів. Адже тільки власна діяльність є запорукою глибоких переживань, естетичної насолоди, високих художніх смаків.

"Справжнє, пережите і продумане сприймання — основа всіх форм залучення до музики, бо при цьому активізується внутрішній, духовний світ учнів, їх почуття і думки, - писав Д.Кабалевський. - Поза сприйманням музика як мистецтво взагалі не існує. Марно говорити про будь-який вплив музики на духовний світ дітей, якщо вони не навчилися відчувати музику як змістовне мистецтво, яке несе в собі почуття і думки людини, життєві ідеї й образи" [11,28].

Особлива ефективність впливу музики полягає в тому, що у різних дітей актуалізуються різні, суттєві переживання. Дитина не просто виховується, а розвивається у найзначущому для неї напрямі. Тому виховання музикою має найточніше, найдоцільніше спрямування на розвиток духовного світу кожного школяра. Воно не є ізольованим процесом, а пов'язується із загальним розвитком учня, здійснюється у контексті становлення цілісної особистості. Слід враховувати, що вплив музики на особистість складається з численних слухацьких вражень, які накладаються одне на одне, поступово збагачуючись і поглиблюючись. Робота над кожним твором має вводити школярів у світ глибоких почуттів і роздумів: про добро і зло, любов і ненависть тощо. При цьому на музичний розвиток учнів благотворно діють два чинники: багатство музичних вражень, з одного боку, та їх повторність — з другого.

У процес сприймання музики включається досвід безпосередніх переживань і роздумів учнів, який формується під впливом музичного мистецтва, а також художній досвід, пов'язаний з виконанням музики. Це дає змогу розглядати музичне сприймання як основу засвоєння школярами втіленого в музичному мистецтві досвіду емоційно-естетичного ставлення до дійсності. На думку О.Ростовського, особливість сприймання музики полягає в тому, щоб у поєднанні звуків різної висоти, тривалості, сили, тембру відчутти красу звучання, виразність, почути цілісні художні образи, що викликають у слухача певні настрої, почуття і думки [38,39].

Сприймання музики не обмежується і не визначається одним лише безпосереднім емоційним враженням — воно можливе тільки в контексті інших засобів пізнання, що виходять за межі музики. Одне почуття викликає інше, одна думка породжує другу, спрямовує іноді свідомість у сферу, лише віддалено пов'язану з почутим.

Сприймання, як зазначав відомий американський психолог Дж. Брунер — це процес категоризації, у ході якого людина за допомогою характерних властивостей сприйнятого здійснює відбір і віднесення об'єкта, який

сприймається, до певної категорії. Тому процес перцептивного навчання полягає у засвоєнні належних способів кодування сприйнятого і подальшої категоризації суб'єктом подразників за допомогою певних кодових систем. При цьому тотожне сприймання досягається саме при повній відповідності засвоєних категорій об'єктам і явищам, які сприймаються: "Найпростішою формою неготовності до сприймання у конкретному оточенні є випадок, коли сприймаючий суб'єкт володіє набором категорій, не придатних для адекватного завбачення подій цього оточення" [2].

Ця загальна властивість відображення людиною реального світу виявляється і в музичному сприйманні. Дитина співвідносить сприйняте з тими емоційно-образними категоріями, які викристалізувалися на основі його попереднього емоційного досвіду. Нерідко цей процес неусвідомлений і виявляється лише у результаті самоаналізу власних вражень і переживань. Якщо у "музичній лексиці" школяра немає потрібного "слова", то глибина проникнення у смисл і характер твору буде значно меншою, ніж це треба для повноцінного сприймання, тож без "звуко-слухових накопичень", які завжди викликаються пам'яттю, музика не може стати образно-пізнавальною діяльністю свідомості, — писав Б. Асаф'єв [1,266].

Образи й асоціації безперервно виникають у процесі сприймання музики. При цьому музика асоціюється, як правило, "не з яскраво усвідомлюваними, чітко видимими, відчутими образами-уявленнями, а з невиразними комплексними відчуттями, які не встигають піднятися до рівня усвідомлення. І лише при подальшому самоаналізі ці приховані компоненти сприймання можуть набувати форми наочного уявлення, образного метафоричного визначення...", — зазначав Е.Назайкінський[29,180].

Неодноразово перед педагогами-музикантами поставало запитання: чи не знижують естетичну цінність музики зорові образи, які виникають у дітей під її впливом? Відповідь на це питання впливає з інтегруючої здатності мозку, коли будь-яке враження актуалізує увесь досвід людини. Повноцінне сприймання музичного твору вимагає від слухача активної роботи уяви, яка

виражається, зокрема, і в спробах образного усвідомлення музичних вражень. У різних учнів один і той самий твір може викликати різні асоціації, залежно від індивідуальності слухача, його духовної культури. Чим молодший слухач, тим більше він опирається на позамузичні асоціації. Зрозуміло, що в педагогічному процесі не варто нехтувати асоціаціями учнів як необхідним елементом повноцінного музичного сприймання. Адже вони виникають у дітей незалежно від того, як до них ставиться учитель.

Знання вчителем природи музичної асоціативності дає можливість ефективніше формувати музичне сприймання школярів, уникати такої досить поширеної помилки, як акцентування уваги на зображальній здатності музики, нібито доступнішій дітям, і вже від зображальності вести їх до усвідомлення виразності музики. Ця точка зору здебільшого аргументується тим, що в молодших школярів переважає конкретно-образне мислення, тому їм нібито легше уявити і зрозуміти, що може зображати музика.

На думку О.Ростовського, такий шлях залучення дітей до музики суперечить незображальній природі музичного мистецтва. Слід враховувати, що орієнтація вчителя на сюжетне слухання музики призводить до виховання не слухача, а "глядача". У дітей не розвивається здатність до сприймання музики як інтонаційно-образної мови, зверненої до почуттів і розуму людини, вони нерідко пов'язують розуміння музики з виникненням певних зорових уявлень. У цьому випадку, якщо музика не наводить їх на зорові образи, вони вважають її незрозумілою.

Не слід ототожнювати зорові асоціації, які виникають у дітей під впливом музики, з їх довільними фантазіями на фоні музики, попереджує О.Ростовський, адже намагання школярів обов'язково щось уявити під музику здебільшого послаблює її вплив, збіднює зміст сприймання, відволікає від головного, притуплює слухову увагу. Необхідно привчати дітей чути в музиці передусім почуття, думки, настрій, характер людини, переконливо доводити їм, що попри всю різноманітність музики композитор прагне насамперед виразити переживання людини, її душевний стан. Коли

учні починають фантазувати під музику, малювати в своїй уяві якісь картини (наприклад, дощ або осінній листопад в "Осінній пісні" П.Чайковського), учитель повинен звернути увагу на те, що навіть зображаючи картини природи, композитор прагне передати почуття людини, її особистісне ставлення до осінньої пори року. Таке акцентування на психологічному й естетичному змісті музики позитивно позначається на розвитку музичного сприймання школярів .

Ще однією із проблем, що неодноразово турбувала педагогів, є вік дітей. Чи не накладає вік дітей якісь обмеження, через які вони не можуть по-справжньому прилучитися до мистецтва?

Відповідь на це питання дала Н.Ветлугіна, яка була глибоко переконана, що розвиток музичної сприйнятливості не є наслідком вікового становлення людини, а результатом цілеспрямованого виховання та навчання.

Слід враховувати, що музичне сприймання дітей, порівняно зі сприйманням дорослих, не є нижчим рівнем розвитку. Це якісно відмінні явища, що знаходяться не лише на різних рівнях, а й у різних площинах. Згадаймо думку А.Макаренка: "За силою емоцій, за тривожністю й глибиною вражень, за чистотою й красою вольових напружень дитяче життя незрівнянно багатше від життя дорослих" [20,149]. Отже, дитяче сприймання належить розглядати не як елементарний рівень, а як особливу сферу дитячої життєдіяльності.

Діти нерідко відчувають труднощі при добиранні потрібних слів для висловлювання своїх вражень від музики. У якісному плані їхні висловлювання нерідко зводяться лише до кількох визначень, наприклад, "сумна", "весела", "батьора", "спокійна" тощо. Це пояснюється тим, що у них мало розвинута спостережливість і збіднений лексичний запас (це ускладнює завдання художньо-педагогічного аналізу музичного твору, оскільки музика часто передає такі відтінки настроїв і переживань, які важко висловити, дібрати звороти мови, близькі за значенням змістові музики).

З цього приводу відомий дослідник процесів музичного сприймання Б.Теплов зазначав: "Не слід... стверджувати, ніби емоційна сторона психічного життя принципово не може бути доступна понятійно-словесному вираженню. Йдеться зовсім не про неможливість, а лише про певні труднощі словесного описання емоцій"[49,54].

Справді, словами неможливо тотожно передати зміст музики, бо це вже буде розповідь (інша форма, структура, виразні засоби), але виразити емоційний стан слухача, у результаті осмислення висловити у певних образних категоріях — цілком можливо.

Музичний зміст можна також інтерпретувати. Словесне тлумачення музики слухачами, звичайно, включає суб'єктивний момент, але він спровокований об'єктивними властивостями художнього тексту. Оскільки зміст музики передбачає багатогранні позатекстові зв'язки, то й інтерпретація його немислима без широких зв'язків, які виходять за межі тексту (зв'язки історичні, культурологічні, асоціативні, художні тощо).

Необхідність знайти відповідні слова спонукає дітей не лише уважно слухати, а й усвідомлювати зміст музики. Чим багатший, музичний досвід і лексичний запас школярів, тим змістовніші їхні визначення, тим більше можливостей для пізнання музики. Для розвитку лексичного багатства мови учнів великого значення набуває образна, виразна мова вчителя із застосуванням влучних епітетів і поетичних зворотів. При аналізі доцільно використовувати визначення, які розширюватимуть естетичні уявлення учнів, розкриватимуть нові відтінки естетичного змісту музики.

Отже, процес формування музичного сприймання полягає передусім у розвитку у слухачів здатності до усвідомлення (тобто категоризації) сприйнятого образу шляхом розширення їх емоційного досвіду, асоціативного фонду та уявлень і вже на цій основі — емоційно-образного категоріального апарату, з опорою на який відбувається подальший розвиток здібностей до більш тонкого розпізнання змісту, вираженого музикою.

На цьому рівні, однак, процес формування музичного сприймання не закінчується. На відміну від керування процесами пізнання, мета якого досягається при засвоєнні учнями достатнього обсягу знань, для керування музичним сприйманням — це лише перший етап. Розвиток емоційного й асоціативного фонду (у тому числі категоріального), набуття знань про твір створюють лише передумови для проникнення в емоційно-естетичний зміст твору. Тому керування процесом музичного сприймання передбачає наступний етап — спрямування набутих знань, досвіту і вмінь на глибше переживання й осмислення музичного твору.

Цей етап формування музичного сприймання має свої особливості. Якщо процес пізнання полягає в осягненні об'єктивних законів, створенні своєрідних догм (наприклад, $2*2=4$), завдяки чому відбувається ніби відторгнення знання від суб'єкта пізнання (зміст знання буде однозначним незалежно від стану, рівня розвитку учнів), то у процесі сприймання музики, навпаки, спостерігається процес "присвоєння", "наближення" об'єктивного змісту твору до суб'єкту сприймання, розгляд його через призму суб'єктивних якостей і прагнень особистості. Це й визначає специфіку керування музичним сприйманням школярів, зазначає О.Ростовський [39,170].

Діяльність слухачів під час сприймання зумовлена процесуальною природою музики. Вона виявляється у спостереженні за розвитком музичного образу і характеризується як активним, так і пасивним споглядальним естетичним ставленням слухачів до твору. Отже, сам факт слухання музики ще не означає, що її зміст буде осягнутий учнями. Характерною властивістю музики як об'єкта сприймання є також те, що її безпосереднє сприймання триває лише стільки, скільки звучить сам твір. Тому на перший план виступає така властивість осягнення музичного твору, як активність свідомості слухача, суть вияву якої полягає у виділенні найзначущих в інтонаційному плані елементів музики і пов'язуванні їх у певну логічну лінію [39,171].

Формування музичного сприймання починається з розвитку слухової спостережливості учнів, з виховання культури спостереження. "Метою і завданням музичної педагогіки у загальноосвітніх школах... є розвиток слухових навичок шляхом розумно поставленого спостереження музичних явищ", — підкреслював Б. Асаф'єв [1,58].

Спостереження музики суттєво відрізняється від спостереження, наприклад, картин: тут спостерігається процес, - рух з усіма його змінами. Музичний потік рухається незалежно від того, що цікавить слухача, на яких деталях він хотів би зосередити увагу. Ця особливість музики, її часова природа, яка утруднює спостереження за нею, вимагає від учителя продуманого керування.

Систематичні спостереження ведуть до розвитку спостережливості, тобто вміння помічати найсуттєвіші, найхарактерніші, малопомітні ознаки та властивості предметів і явищ. Спостережливість не є вродженою якістю. Вона розвивається у процесі навчання, вправлянь у спостереженні й визначається життєвим досвідом, знаннями учнів

Щоб спостереження стало методом пізнання, воно має відповідати таким педагогічно-дидактичним умовам (за О.Я.Ростовським):

- учень повинен чітко уявляти, що він спостерігатиме, що хоче пізнати, тобто зрозуміти завдання спостереження;
- наявність у дітей попередніх знань про об'єкт спостереження та плану спостереження, оволодіння прийомами спостереження;
- вибірковість спостереження, дослідження явищ у різних ситуаціях;
- у змісті спостереження має бути новий для учнів матеріал, який би викликав пізнавально-творчу активність, захоплював школярів;
- необхідність фіксації проміжних і підсумкових результатів спостереження у записах, схемах, малюнках.

Неодмінною умовою спостереження музики, її естетичного сприймання є зосередженість слухової уваги. Б.Асаф'єв зазначав, і що

"спостерігати мистецтво означає вміти сприймати його... Сприймати музику — справа важка. До неї слід готувати увагу" [1, 47]. І далі: "Спостереження за музикою веде до загострення слухових вражень (реакція на слухові подразнення), а отже, до збагачення нашого життєвого досвіду і нашого знання про світ через слух" [1, 49].

Від обсягу слухової зосередженості залежить якість спостереження за процесуальністю музики, емоційний вплив на слухачів, досягнення ними змісту твору.

Питання про те, які способи керування сприйманням музики найефективніші, в практиці музичної педагогіки розглядається неоднозначно. Деякі вчені вважають, що найрезультативнішим способом є озброєння учнів певними алгоритмами діяльності сприймання. Цей спосіб, на їх думку, дисциплінує мислення учнів, позбавляє від зайвих шукань. Інші науковці вважають, що коли учні користуються певними алгоритмами, то їх сприймання стає формальним. На нашу думку, у навчальній роботі слід використовувати обидва способи залежно від складності творів, віку учнів, рівня їх готовності, ситуації на уроці тощо. Дійсно, музичне сприймання у багатьох випадках протікає успішніше, якщо школярі при аналізі музики керуються саме алгоритмом, під яким розуміється послідовність спостереження за музикою. Б.Асаф'єв пропонує таку загальну схему спостережень:

- визначення характеру твору, основних настроїв;
- встановлення динаміки розвитку музичного образу, кульмінації твору;
- характеристика провідних елементів музичної мови, їх взаємозв'язку і ролі у створенні художнього образу;
- визначення ідейно-естетичного змісту твору;
- самоаналіз впливу твору, його естетична оцінка [1,51] .

Слухова діяльність школярів при сприйманні музики організовується вчителем постановкою завдань, метою яких є зосередження уваги на музиці, упорядкування спостережень за нею. Система запитань і завдань, яка

допомагає учням сприйняти твір, має реалізуватися у діалозі й спонукати до творчого різночитання музичного змісту. Запитання на уроці можуть ставитися не лише у вербальній формі, а й виражатися у жесті, виконанні, у реакції вчителя і дітей на якість виконання тощо. Важлива правильна спрямованість запитань — не лише загострювати увагу на деталях, а й спрямовувати дітей до їх внутрішнього світу, почуттів і вражень, породжених музикою. Важливо не лише поставити доцільне запитання, а й почути відповідь, оцінити її оригінальність, суперечливість, особистісне забарвлення тощо.

Процесуальна, звукова природа музики не дає змогу ставити запитання або робити пояснення під час спостереження за музикою. Запитання з приводу змісту музичного твору ставляться або до того, як діти послухають музику, або після її прослуховування.

Чим ширше залучається музична пам'ять до відповіді про музику як про звукове явище, тим таке запитання складніше. Складність підвищується, якщо запитання ставиться після того, як музика прозвучала, або коли вона ілюструється у запису, а не в живому звучанні. Деякі вчителі дають запитання лише із засвоєного матеріалу. Водночас слід ставити такі запитання й давати завдання, на які учні поки що не знайдуть відповіді, але які спонукатимуть до роздумів.

Таким чином, аналіз психолого-педагогічної літератури з проблем музичного сприймання засвідчив, що це – процес глибинний, малодоступний зовнішньому спостереженню. Саме тому в естетичному вихованні школярів засобами музичного мистецтва, особливо в сім'ї, великого значення набуває така організація музичного сприймання, яка б враховувала наступні психолого-педагогічні особливості музичного сприймання молодших школярів:

- розвиток музичної сприйнятливості дитини є результатом цілеспрямованого виховання та навчання;

- сприймання музики не обмежується одним лише безпосереднім емоційним враженням – воно можливе тільки в контексті інших засобів пізнання, що виходять за межі музи;
- процес сприймання музичних творів дітьми характеризується асоціативністю;
- обговорення вражень від прослуханих музичних творів утруднюється у зв'язку із збідненим словниковим запасом дітей.

Врахування цих особливостей батьками сприятиме організації ефективного спілкування дітей з кращими шедеврами світового та вітчизняного музичного мистецтва, що, в свою чергу, позитивно вплине і на рівень естетичного виховання молодших школярів.

1.3. Критерії педагогічної діагностики естетичного розвитку молодших школярів

Естетична культура молодшого школяра, яка формується в процесі естетичного виховання і є його метою, збагачує почуття індивіда, формує естетичне ставлення до навколишнього світу, допомагає дитині осмислювати життєво важливі для неї парадигми буття, перетворювати зовнішні культурні цінності в свої. „У дитини має бути вибір слів, думок, дій, щоб великий комп’ютерний переворот, відкривши нові віртуальні обрії, не поставив під сумнів оригінальність творчості, чистоту мистецтва, не підмінив його штучним замінником, через що прояв естетичного став би розмитим, адже здатність до естетичного освоєння дійсності характеризує не тільки людину, а й суспільство, в якому вона живе”, – глибоко переконана Н.Миропольська [25,49].

Багатство внутрішнього світу дитини, її думок та переживань свідчать про необхідність залучення мистецтва, а особливо – музичного, до процесу формування естетичної культури молодших школярів. Багатогранно відображаючи життя, музичні твори здатні справити значний вплив на весь духовний світ дитини, зазначає Е.Печерська [33,57].

Виходячи з цього, процес пізнання музики значною мірою визначається особистістю слухача: його життєвим і художнім досвідом, типом мислення, рівнем естетичного розвитку. І якщо дитина сприймає музику глибоко, виробляючи особистісну оцінку, спонукаючи себе мислити і відчувати, вона іноді відкриває в собі щось нове, отже – музика може стати засобом самопізнання.

Однак не кожний навіть дорослий, сприймаючи музичні твори, здатний “пропустити її через себе”, тобто сформувати до неї особистісне ставлення. Щоб з’ясувати стан естетичного розвитку молодшого школяра нами було проведено педагогічний експеримент (констатувальний), що складався з чотирьох етапів.

На першому етапі нашого дослідження на основі критеріїв педагогічної діагностики нами були вивчені рівні естетичного розвитку молодших школярів, учнів 2-3 класів ЗОШ № 32 міста Вінниці.

На другому етапі нашого дослідження нами було здійснено вивчення впливу різних видів та жанрів музичного мистецтва на естетичне сприйняття дійсності молодшими школярами.

На третьому етапі нашого дослідження з метою дослідження ролі сім'ї у процесі естетичного виховання молодших школярів та усвідомлення батьками естетичного потенціалу музичного мистецтва нами було здійснено опитування батьків учнів 2-3 класів ЗОШ № 32 міста Вінниці.

На четвертому етапі нашого дослідження нами було вивчено пропозиції книжкового та аудіоринку м. Вінниці в контексті його спроможні забезпечити попит сучасної української родини на використання кращі творів світового та вітчизняного мистецтва з метою естетичного виховання дітей.

В експерименті брали участь 43 родини, діти яких навчаються у 2-3 класах ЗОШ № 32 м. Вінниці.

Розв'язання різнопланових проблем мистецької освіти неможливе поза психолого-педагогічною діагностикою цього процесу, адже досягнення результатів спілкування з мистецтвом значною мірою залежить від ознайомлення з рівнями підготовки учнів, їх індивідуально-типологічними характеристиками художнього та естетичного сприймання, особливостями смакових уподобань та інтересів, загальним творчим потенціалом тощо. Саме тому метою *першого етапу нашого дослідження* стало вивчення рівнів естетичного розвитку молодших школярів, учнів 2-3 класів ЗОШ № 32 міста Вінниці.

Потреба розрізняти особливості спілкування учнів з мистецтвом виникає на всіх етапах навчально-виховного процесу. Термін "**діагностика**" утворено від двох грецьких коренів ("діа" та "гнозис") і тлумачиться як "розпізнавальне пізнання". Для його реалізації застосовуються науково обґрунтовані критерії естетичного розвитку особистості, що дають змогу

простежити динаміку педагогічного процесу, зосередити увагу на окремих недоліках та окреслити своєрідну схему подальшої роботи в цьому напрямі.

На думку О.Рудницької, протягом останніх років у науковій літературі широко висвітлюються можливі підходи до визначення "еталона" вимірювання, що відповідає "ідеальному" рівню розвитку і дає змогу встановити та зафіксувати наявні рівні підготовки та розвитку учнів. До **основних критеріїв естетичного виховання молодших школярів** належать:

- естетичні потреби особистості;
- місце мистецтва у структурі вільного часу;
- інтенсивність контактів з творами;
- активність пошуку джерел мистецьких вражень та галузі спілкування з різновидами мистецтва;
- характер смакових уподобань;
- доступність для розуміння особистістю художніх творів, культура їх сприйняття тощо [40,280-281].

Узагальнюючи запропоновані критерії діагностики, О.Рудницька виділяє три основних **параметри вивчення рівнів художнього розвитку особистості**. Це — **динаміка становлення емоційно-захопленого ставлення суб'єкта до мистецтва, наявність відповідних знань та вмінь, творчий характер художньої діяльності**. Адже тільки в органічному взаємозв'язку почуттів, знань і художньо-творчої діяльності стає можливим вплив мистецтва на внутрішній світ людини, її особистісне зростання, формування навичок та вмінь естетичного сприймання навколишньої дійсності.

На сьогодні визначається три групи критеріїв естетичного розвитку молодшого школяра. **Першу групу становлять критерії ціннісних орієнтацій учнів**, які характеризують їх художньо-естетичний кругозір, знання і досвід спілкування з мистецтвом, своєрідність естетичних інтересів і

потреб. Для їх вивчення використовуються методи масового збирання інформації про успішність навчальної роботи і культурне дозвілля: відвідування концертів, театрів і музеїв, колекціонування мистецьких творів, перегляд художніх програм засобів масової інформації тощо.

Серед показників розвитку ціннісних орієнтацій найголовнішими є такі:

- загальна художньо-естетична ерудиція учнів;
- наявність знань у галузі мистецтва;
- частота спілкування з художніми творами;
- вибірковість індивідуальних смакових уподобань (улюблені твори, митці, види художньої діяльності та ін.);
- активність учнів у процесі навчальних занять;
- прагнення до самостійної художньої діяльності.

Друга група об'єднує критерії естетичної оцінки учнями мистецьких творів, їхню здатність до емоційного співпереживання художньому образу, емпатичного проникнення у задум автора, навички аналізу та інтерпретації твору. Ці відомості одержують за допомогою методів вивчення індивідуальних особливостей художньої діяльності учнів.

Серед показників естетичної оцінки:

- адекватність емоційного реагування на мистецький твір;
- досвід визначення змістової сутності елементів художньої мови;
- наявність і характер асоціацій;
- обґрунтованість оцінних суджень;
- цілісність і повнота осягнення твору;
- вміння співвідносити вербальну і виконавську інтерпретації мистецтва.

До **третьої групи** належать критерії самооцінки учнями свого естетичного ставлення до мистецтва, до себе як суб'єкта художнього спілкування. Ці критерії характеризують схильність учнів до самопізнання,

творчої діяльності, орієнтованої на самовдосконалення, і досліджуються переважно методами інтроспекції.

Показники самооцінки включають:

- готовність до самопізнання своїх художніх вражень;
- критичність оцінки власної підготовки до спілкування з мистецтвом;
- здатність до усвідомлення наявних внутрішніх суперечностей;
- потяг до самовдосконалення;
- вміння визначати і планувати подальший розвиток свого "я"

[40,282].

Ціннісні орієнтації, естетичні оцінки та самооцінки тісно пов'язані між собою як цілісне функціональне утворення. Так, ціннісні орієнтації формуються у процесі оцінювання конкретних мистецьких творів. З іншого боку, вони самі спрямовують оцінювальне ставлення до мистецтва. При цьому розвиток ціннісних орієнтацій та естетичних оцінок залежить від готовності суб'єкта до оцінки себе і свого місця у соціокультурній ситуації художнього спілкування, схильності до самокорекції під впливом мистецтва, оскільки сприйняття твору вимагає високого ступеня рефлексії.

Повне діагностування естетичного розвитку особистості є різнобічним комплексним дослідженням, проведення якого вимагає значних затрат сил і часу, тому на практиці, як правило, обмежуються вивченням окремих складових, які становлять основні критерії естетичного розвитку особистості. Серед них ми обрали наступні:

1. **Інтенсивність потреби** молодших школярів у спілкуванні з мистецтвом.
2. **Реальна поведінка** молодших школярів у сфері художньої культури (передбачає вивчення частоти контактів з мистецтвом та часу, який витрачається за певний період на контакти з мистецтвом).
3. **Орієнтація у світі художньої культури** (зокрема – музичного мистецтва), інформованість.

4. Навички художнього спілкування, що діагностуються у процесі сприйняття учнями творів мистецтва або спостереження за їхньою власною творчістю.

5. Художні уподобання молодших школярів.

Діагностична роботи проводилася у двох напрямках. Перший напрямок включав у себе спостереження за учнями під час уроків музики (протягом перебування на педагогічній практиці у ЗОШ № 32 м. Вінниці – спостереженням були охоплені учні 2-РН та 3-РН класів). Під час занять ми звертали увагу на наступні критерії:

1. Орієнтація школярів у світі музичного мистецтва, їх інформованість в межах та поза межами шкільної програми.

У ході спостереження було виявлено, що переважна частина учнів непогано засвоїла навчальний матеріал, демонструючи знання з вивчених тем, наприклад – „Три кити музики”, „Пісенність, танцювальність, маршевість”, „Куди ведуть нас пісня, танець, марш”, „Що таке музична мова”, „Розвиток музики” та „Будова (форми) музики”. Школярі демонстрували певну орієнтацію в основних жанрах музики (пісня, танець, марш), за стильовими особливостями здатні були упізнавати твори тих чи інших композиторів, наприклад – П.Чайковського „Марш дерев’яних солдатиків”, Й.Штраус „Блакитний Дунай”, „Польку Трік-Трак”, Ф.Шопен „Вальс”, М.Огінський „Полонез „Прощання з Батьківщиною” та ін. Та ті чи інші знання з музичного мистецтва (так само, як і інших мистецтв) поза межами навчальної програми демонстрували виключно лише діти, що займаються у дитячих музичних школах, школах мистецтв, художніх чи хореографічних студіях.

2. Навички художнього спілкування з творами музичного мистецтва.

Навички художнього спілкування молодших школярів діагностувалися нами у процесі сприймання учнями творів музичного мистецтва та у ході

їхньої власної творчості. Показниками сформованості навичок художнього спілкування, на нашу думку, можна визначити:

- здатність емоційного реагування на мистецький твір;
- обґрунтованість оцінних суджень з опорою на змістову сутність елементів художньої мови (наприклад – „характер музики напружений, таке відчуття у мене викликає різка зміна динаміки – від піано до форте і навпаки (Настя Р., 3-РН)” або „цей твір казкового характеру, тому що музика легка, дзвінка та весела (Антон У., 3-РН)” тощо);
- наявність і характер асоціацій (найкраще проявлялася у малюнках або творах, написаних під час звучання музичних творів);
- цілісність і повнота осягнення твору.

3. Художні уподобання молодших школярів.

Досліджуючи художні уподобання учнів різних класів у сфері музичного мистецтва, ми змогли констатувати, що цілеспрямована і систематична робота із знайомства дітей з кращими шедеврами вітчизняного та світового музичного мистецтва викликає до нього сталий інтерес. Під час уроків музики у 2-РН та 3-РН класах ЗОШ № 32 м. Вінниці ми звернули увагу, що учні залюбки слухають твори як українських, так і російських та зарубіжних композиторів, а також українські народні пісні, козацькі марші та танці у виконання кращих хорових та оркестрових колективів України. Загалом на уроках твори класичної та народної музики звучали не менше 15-20 хв, а іноді – і більше. Учні неодноразово просили повторити той чи інший твір, і нерідко – навіть під час перерви продовжувала звучати музика. Коли ж під час проведення четвертого етапу дослідження під час уроку був включений запис рок групи: “Sistem of a Down”, 34 % учнів закрили вуха і попросили вимкнути її, аргументуючи тим, що „музика різка, дуже голосна”, „від неї починає боліти голова”.

Другий напрямок діагностики рівнів естетичного розвитку молодших школярів передбачав вивчення **інтенсивності потреби у спілкуванні з**

мистецтвом та її реальної реалізації у житті дитини. Для цього нами було проведено опитування учнів 2-РН, 3-РН (за системою розвивального навчання) та 3 –А,Б класів (за системою традиційного навчання). Загальна кількість учнів, що взяли участь в опитуванні, становить 72 осіб.

У ході опитування школярам було запропоновано вказати, якому заняттю зі списку вони хотіли б присвятити свій вільний час за власним вибором, наприклад – переглянути художній фільм (мультфільм) чи науково-популярну програму про мистецтво, помалювати (виконати аплікацію, виліпити щось із пластиліну), погратися власними іграшками чи погуляти з друзями тощо. Серед запропонованих відповідей були і наступні: „відвідати театр, музей”, „піти на концерт”, „піти на заняття у музичну школу, театральний гурток”, „послухати музику (яку?)” тощо (Додаток А).

Аналіз відповідей дітей показав, що можна визначити три рівня інтенсивності потреби молодших школярів у спілкуванні з мистецтвом:

- ✓ Високий рівень інтенсивності потреби молодшого школяра у спілкуванні з мистецтвом характеризується прагненням дитини у вільний час за власним бажанням відвідувати концерти та театральні вистави, навчатися грі на музичних інструментах, малюванню чи танцям та займатися художньо-творчою діяльністю, наприклад – малювати, ліпити з пластиліну, займатися моделюванням, аплікацією тощо. За результатами опитування, до цього рівня ми віднесли 22 % школярів за системою розвивального навчання та 20 % за традиційною системою.
- ✓ Середній рівень інтенсивності характеризується частковою потребою молодшого школяра у спілкуванні з мистецтвом. Такі діти із задоволенням займаються художньо-творчою діяльністю, можливо – навіть відвідують театри, але перевагу все таки у вільний час надають телебаченню.

За результатами опитування, до цього рівня ми віднесли 41 % школярів за системою розвивального навчання та 37 % за традиційною системою навчання.

- ✓ Низький рівень інтенсивності потреби молодшого школяра у спілкуванні з мистецтвом характеризується поодинокими випадками прояву у дитини бажання відвідувати концерти чи театри, можливо малювати чи ліпити з пластиліну.

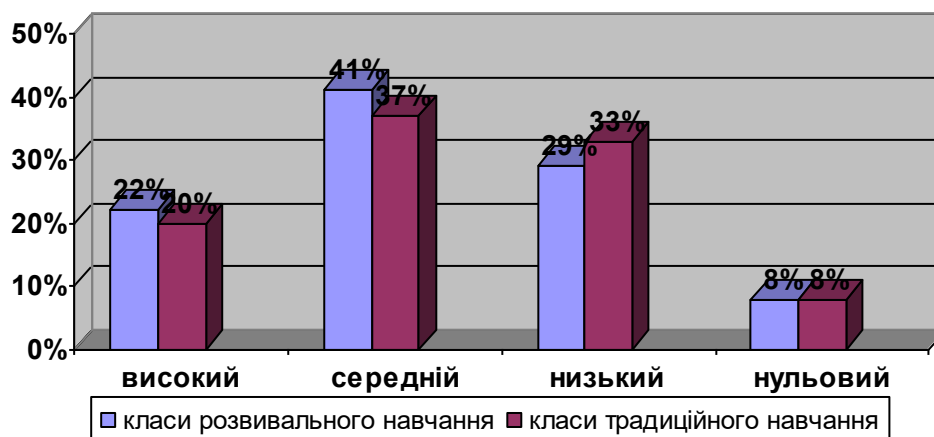
За результатами опитування, до цього рівня ми віднесли 29 % школярів за системою розвивального навчання та 33 % за традиційною системою навчання.

- ✓ Нульовий рівень інтенсивності потреби молодшого школяра у спілкуванні з мистецтвом характеризується відмовою взагалі відвідувати концерти, театри, у дитини немає бажання ні малювати, ні ліпити, ні займатися грою на музичних інструментах тощо.

За результатами опитування, до цього рівня ми віднесли 8 % школярів за системою розвивального навчання та 8 % за традиційною системою навчання.

Результати діагностики інтенсивності потреби у спілкуванні з мистецтвом відображено у діаграмі 1.1.

Діаграма 1.1.

Діаграма 1.1. Рівень інтенсивності потреби молодших школярів у спілкуванні з мистецтвом

Визначаючи можливості реальної реалізації потреби у спілкуванні молодших школярів з мистецтвом, ми змогли констатувати, що опитані молодші школярі задовольняють свої потреби у спілкуванні з мистецтвом наступним чином:

- ✓ Відвідування театрів – 100 %. Такий високий показник основним чином отриманий завдяки політиці адміністрації школи та вчителям, оскільки не менше як 1 раз у семестр всі початкові класи організовано переглядають вистави лялькового чи драматичного театру. Загальна кількість дітей, що відвідує театральні вистави із батьками сягає 37 %.
- ✓ Відвідування концертів – 38 % (перважним чином – це ті учні, що навчаються у музичних школах, школах мистецтв чи займаються у хореографічних студіях).
- ✓ Навчання у музичних та художніх школах, школах мистецтв, хореографічних та театральних студіях тощо – 28%. З опитаних займаються співом дві дитини; троє навчаються грі на фортепіано; троє - на скрипці; одна дитина - на віолончелі та одна - на бандурі; двоє з дітей займаються образотворчим мистецтвом а також чотири дитини відвідують шкільний театральний гурток.
- ✓ Займаються художньо-творчою діяльністю у вільний час (малюють, роблять аплікації та витинанки, ліплять з пластиліну чи займаються моделюванням, грають на музичних інструментах тощо) - 54 %.

Наостанку ми хотіли визначити **художні уподобання молодших школярів в сфері музичного мистецтва**. Виняткова масовість музики, сила її емоційного впливу, глибока ліричність, інтимність і безпосередність зумовлюють особливе значення цього виду мистецтва у естетичному вихованні сучасного школяра. Однак тенденція зростання інтересу учнів до музики доволі неоднозначна через протиріччя між потенційною цінністю музичного мистецтва в цілому та актуальною значимістю для багатьох його естрадно-розважальних форм.

Майже усі учні, що взяли участь в опитуванні, називають улюбленою музикою сучасну популярну та естрадну музику (86 %), причому мотивують свої уподобання переважно тим, що вона найчастіше звучить у теле- та радіо ефірі, рідше – власним ставленням до музичних творів. На другому місці – музика для дітей із мультфільмів (44%). Винятком є відповіді, в яких вказують на «твори у виконанні бандури», «гітарна музика», «джазові твори», «симфонічна музика».

Таким чином, аналіз результатів нашого дослідження дозволив визначити три рівні естетичного виховання молодших школярів.

Високий рівень, що продемонстрували 34% учнів, характеризується високою пізнавальною активністю школярів у сфері мистецтва (зокрема – музичного), наявністю знань, що виходять за межі навчальних програм; демонструють високий рівень емоційного реагування на мистецький твір та дають обґрунтовані оцінні судження з опорою на змістову сутність елементів художньої мови; із задоволенням включається у художньо-творчу діяльність індивідуального чи групового характеру та демонструють високий творчий потенціал, здатність бачити несподівані варіанти розв’язання творчих завдань. Переважно такі діти відвідують дитячі музичні школи та школи мистецтв, художні чи хореографічні студії, є членами театрального класного гуртка.

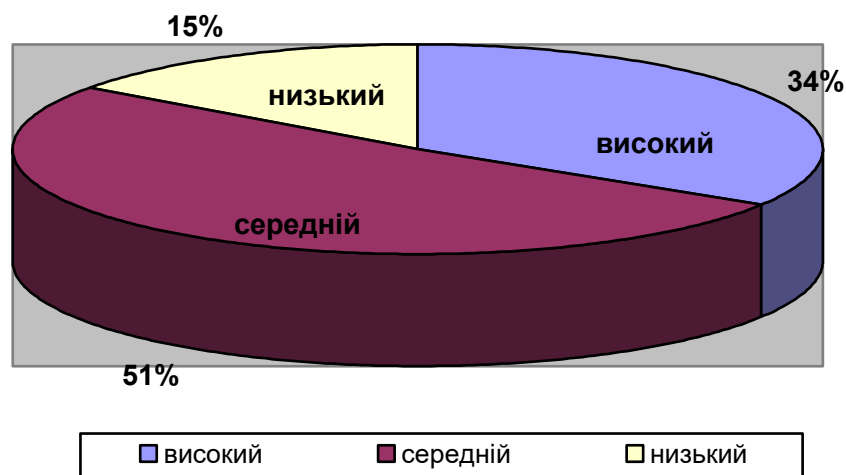
Середній рівень естетичного виховання ми змогли констатувати у 51% школярів. Такі діти зазвичай демонструють інформованість в межах навчальної програми з мистецьких дисциплін, демонструють здатність емоційного реагування на мистецький твір та дають обґрунтовані оцінні судження з опорою на образні асоціації, включаються у художньо-творчу діяльність індивідуального чи групового характеру (але без зайвого ентузіазму), не характеризуються прагненням відвідувати театри чи концерти та навчатися у дитячих музичних школах чи школах мистецтв.

Низький рівень естетичного виховання ми змогли констатувати у 15% школярів. Такі діти зазвичай не проявляють бажання включатися у творчий

процес, не проявляють активності у процесі сприймання та наступного обговорення музичних творів, характеризується обмеженим мистецьким словарним запасом. Здатні розуміти та захоплюватися прекрасним але не проявляють свої „естетичні нахили” під час занять. У вільний час переважно граються, гуляють друзями, дивляться телевізор тощо.

Результати дослідження висвітлено у діаграмі 1.2.

Діаграма 1.2.

Діаграма 1.2. Рівні естетичного розвитку молодших школярів.

Таким чином, результати першого етапу нашого дослідження дозволили визначити домінування переважно середнього та високого рівнів естетичного розвитку молодших школярів. Значно вищий рівень естетичного виховання показали учнів класів підрозділу розвивального навчання, де батьки максимально зосереджені на всебічному гармонійному розвитку своїх учнів. Саме з числа цих дітей ми отримали найбільший показник учнів, що навчаються у ДМШ, ДШМ, художніх та хореографічних студіях. Саме на базі 3-РН класу організовано театральний гурток. Саме ці учнів в своїх анкетах зазначали найбільшу кількість переглянутих театральних вистав та концертів разом з батьками.

З метою більш поглибленого вивчення ролі сім'ї в естетичному вихованні молодшого школяра нами було проведено третій етап нашого дослідження, результати якого відображені у параграфі 2.1.

1.4. Вплив музики на формування естетичного світосприйняття молодшими школярами (за результатами експериментального дослідження)

Аналіз наукових джерел з проблем впливу музики на психічний та фізичний стан людини, закономірностей музичного сприймання дітей молодшого шкільного віку дозволив визначити, що систематична та цілеспрямована робота з організації сприймання школярами кращих зразків світового музичного мистецтва сприяє не лише загальному культурному розвитку, а й формуванню естетичних смаків та інтересів дітей, розвитку їх образного мислення, уяви та творчої фантазії. Дослідивши історичні корені використання музики з метою цілеспрямованого впливу на психічний та фізичний стан людини, нами було проведено експериментальне дослідження з вивчення впливу музики на емоційний стан дітей та естетичне сприйняття світу. Дослідження проводилось на базі 3-РН класу ЗОШ № 32 міста Вінниці.

У ході дослідження дітям пропонувалося написати твори, темами яких були вигадані нами назви, слів яких не існує ні у природі, ні у людській мові.

Темі першого твору визначала його назва – “Тшібусі”. Дітям давалися такі інструкції: “Я не знаю що це, я не знаю хто це, я не знаю де і коли це було. Напиши історію про Тшібусі.”

Другим було написання твору за заданою назвою “Сабільон” (інструкція залишалася незмінною). Відмінною рисою даного етапу був музичний супровід, що звучав протягом усього часу написання твору (для супроводу було обрано твір французького композитора Ж.Масне “Meditation”).

Третім було написання твору за назвою “Пернале”. Для музичного супроводу, на цей раз було обрано твір німецького композитора Л.Бетховена Симфонію № 5 частину 1.

Написання четвертого твору за назвою “Робохож” супроводжувалося звучанням музичного твору супроводу метал гурту “System of a Down”.

Порівнюючи роботи, що були написані протягом всіх етапів дослідження, ми помітили, що музика має великий вплив не лише на загальний емоційний стан, а й на уяву та образне мислення дітей, у зв'язку з чим аналіз дитячих робіт відбувався за двома критеріями:

- психічний емоційний стан дітей;
- рівень творчого прояву дітей у розвитку сюжетної лінії.

Аналіз творів, написаних на першому етапі (без музичного супроводу) викликав у нас деяке занепокоєння значною кількістю негативних подій у сюжетній лінії твору. Наприклад:

*“Тшібусі жив довго і щасливо. І ось **наступила війна, всі билися і тільки вижив найсильніший.** Це був Тшібусі. Потім він не вижив без їжі і води і помер.”* (Діана С.)

*“Був колись цар і була у нього собака Тшібусі. Народився у царя син, він не знав як його назвати. **Почалась війна і їх королівство перемогло.** Але вони не знали, що в їхньому королівстві є ворог. Коли його викрили, злодій націлювся стрілою на короля, але Тшібусі скочив на нього і **попався на меч, поранив злодія і вони померли.** І в знак цього назвали місто.”* (Саша Т.)

Аналізуючи роботи, що були написані на другому етапі (під супровід твору ліричного характеру Ж. Масне) ми помітили часткову зміну емоційного стану дітей. Особливою характеристикою даного етапу є ліричність, що з'явилась майже у половині робіт. Наприклад:

“Якось в чарівній країні Престо був музей Сабільон. Директор Сабільону був мандрівником, чоловік з доброю душею і відкритим серцем.” (Настя Р.)

Ще однією особливою характеристикою даного етапу є наявність естетизації оточення, наприклад:

“Сабільон – це коли в хаті дуже чисто, прибрано, і стоять квіти: рози, тюльпани. І моя сім'я посміхається. Я дуже хочу, щоб в мене дома був сад.” (Аня Л.)

“Сабільон - це таке чарівне поле, де ростуть надзвичайно красиві квіти. Наприклад Фіалочка-Наталочка. І ще у кожної квітки є своя назва та кличка. Ось на “Чорнобривці” у тому полі кажуть охоронці,

і взагалі там дуже багато таких назв. На Сабільоні всі живуть дуже мирно, що навіть їхні сусіди Кропива та Бур'яни подружилися з квітами. Я думаю, що до цього часу вони живуть мирно та спокійно” (Аня С).

Таким чином, порівняння емоційних характеристик творів I і II етапів вже дозволило нам підтвердити гіпотезу про позитивний вплив музики на психічний стан дитини та можливість гармонізації емоційно-внутрішнього стану дітей засобами музичного мистецтва. Проведення третього та четвертого етапів лише підтвердило нашу гіпотезу: характер творів, написаних під супровід бурхливої V Симфонії Л.Бетховена відобразив героїчні пригоди та подвиги (які нерідко супроводжуються доланням перешкод, поєдинками та пораненнями – чим пояснюється великий відсоток за «приховано-негативним» показником)

“Пернале - це папуги, які не вміють літати. Вони живуть в незвичайному лісі. Звірі, які є в лісі, їх їли і залишилось їх дуже мало. Люди ці види почали захищати, бо вони не вміли літати, але були дуже красиві. Згодом, як люди почали їх захищати, ніхто з Пернале не помер”. (Діана С.)

“Пернале - це письменник. Якось він написав про пана, яким той був злим: пан розлютився і наказав вбити Пернале. Але коли військо пана прийшло до дому Пернале, то люди захистили його, билися і дуже багато погинуло селян...Подумав пан, що він виграв, але селяни готувалися до війни, і виграли її. Пернале оголосили паном. Він незабаром одружився. У нього народилися 3 дітей: Марійка, Іванко, Яринка. І жили вони поживали.” (Данило С.)

Написання ж творів під супровід рок-групи у ряду дітей взагалі викликало труднощі – вони відмовлялися писати або писали «на відчипного». Роботи більшої частини учнів характеризуються ламаною, нечіткою лінією розповіді, відсутністю сюжетної композиції. Ось кращі з творів, що ми змогли відібрати:

«Робохож – це робот, який служить своєму хазяїну. Він дуже любить їсти гвинтики і гвинти, любить робити зі своїми друзями-роботами зарядку. Ще він дуже слухняний і жив довго і щасливо, поки на нього не напали злі інопланетяни по імені Даня. Вони були такі злі,

що захопили усю планету. Вони сиділи на троні і їли всю їжу на планеті.» (Діана С.).

«Жив собі троль якого звали Робохож. Він був дуже роботящий. Одного разу він пішов до свого друга Ледацюги і коли зайшов до нього, йому аж бридко стало. Посуд грязний, у хатці брудно. І тоді він каже: “Давай я тобі допоможу прибрати ?” Той погодився і сказав що тепер кожну неділю буде прибирати (Ганна С.).

Зведені результати за аналізом робіт всіх чотирьох етапів подано у таблиці 2.1.

Таблиця 1.1

Емоційний стан	I етап (без музичного супроводу)	II етап (під супровід твору Ж.Масне)	III етап (під супровід твору Л.Бетховена)	IV етап (під супровід рок групи “Sistem of a Down”)
Позитивний	43%	53%	40%	15%
Приховано-негативний (наявність як позитивних, так і негативних ознак)	21%	27%	60%	23%
Негативний	29%	20%	—	23%
Не писали	7%	—	—	39%

Звичайно, у кожної дитини звучання музичного твору викликає різні образи. Кожна дитина індивідуальність, зі своїми переживаннями та досвідом і під час написання творів проявилися їхні почуття, проблеми, навіть певні сімейні негаразди. Наприклад :

“Пернале був багатим. Але його збила машина і він втратив пам’ять. Пернале лежав у лікарні - він усе забув і лікарі сказали, що це назавжди або тимчасово, і коли він все згадав, то він був щасливий.” (Саша П.)

Важливо зауважити і те, що діти у третьому класі ще не достатньо швидко пишуть і за програмою вони лише починають вчитися складати усні

твори, тож надзвичайно цікавими є результати їхньої творчості, особливо пізнавального характеру. Такі як:

“Тшібуші був мореплавцем, він подорожував по Англії, Італії, Франції. У нього була велика команда. Не встиг доплисти до Америки, як на нього напали пірати. Почалась різьба, Тшібусі програв битву. Але у нього був план і він виграв.” (Олексій Д.)

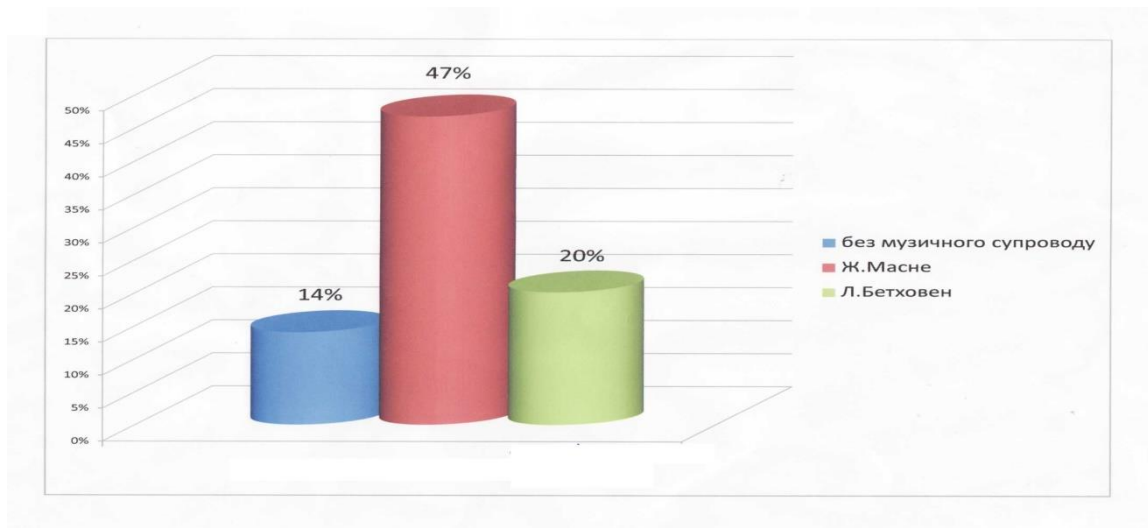
“Сабільон - це неймовірно швидкий літак. Він може облетіти за 2 години всю нашу планету. Його пілоти терплячі і витривалі. Тільки такі можуть управляти ним.». (Леонід М.)

Аналіз сюжетної лінії розвитку дитячих творів дозволив визначити нам наступні жанрові категорії, а саме:

- Казка пригодницько-героїчного характеру
- Казка лірично-описового характеру
- Винаходи та відкриття
- Побутові сцени
- Умовно нами названий “трилер”.

Результати нашого дослідження з впливу музики на психічний і емоційний стан дітей виявили, що у творах, написаних під супровід твору Ж. Масне, переважає жанр лірично-описового (з елементами естетизації) характеру – 47 %, тоді як без музичного супроводу – таких творів було лише 14 %, а під супровід Л. Бетховена – 20 % (під звучання рок-групи ні лірично-описового, ні пригодницько-героїчного характеру творів взагалі не було написано). Результати відображено у діаграмі 1.3.

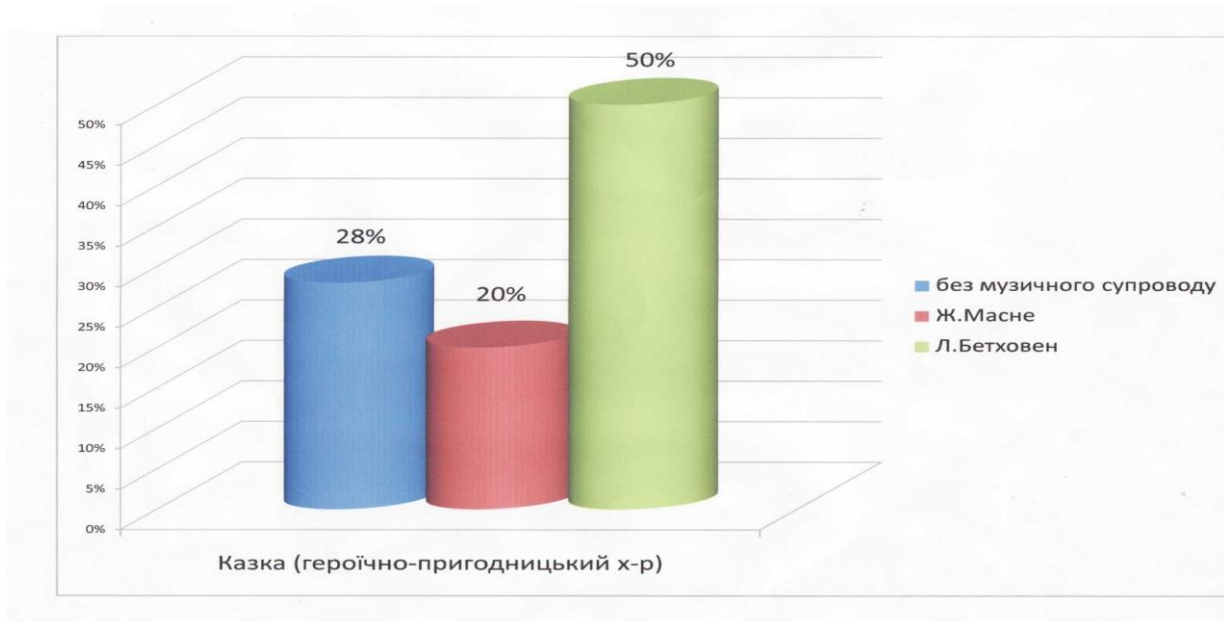
Діаграма 1.3

Діаграма 1.3. Твори казкового описово-ліричного характеру (з елементами естетизації)

Твори, написані під супровід Симфонії № 5 Л. Бетховена, засвідчили домінування героїчно-пригодницького характеру – 50 %, без музичного супроводу – 28 %, а під супровід Ж. Масне – 20 % (див. діаграму 1.4.).

Діаграма 1.4.

Діаграма 1.4. Казка героїко пригодницького характеру

Таким чином, можна констатувати, що і нам, майбутнім вчителям, і батькам слід максимально залучати музику до навчально-виховного процесу не лише з пізнавальною, навчальною та виховною метою, а й з метою корекції емоційного стану наших учнів, подолання тривожності, що в свою чергу дасть позитивні вагомні результати у навчальній діяльності, сприятиме активізації творчого потенціалу та розвитку творчих здібностей школярів.

РОЗДІЛ 2. ШЛЯХИ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА В СІМ'Ї ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

1.3. Роль сім'ї у процесі естетичного виховання молодшого школяра

Коли ми говоримо про єдину систему естетичного виховання молодших школярів, то повинні констатувати, що обмеження цієї системи рамками школи значило б її повну безплідність. Дуже багато факторів, окрім школи, відіграють сьогодні активну роль у формуванні духовного світу особистості, у тому числі і її естетичної культури [12,262].

Визначаючи значення виховання у житті людини, ми повинні добре усвідомлювати, що межі виховної діяльності вже є в умовах душевної і тілесної природи дитини, в умовах світу, серед якого їй судилося жити. Адже виховання, як навмисна виховна система – школа, вихователь і наставники – зовсім не єдині вихователі людини і такими ж сильними, а можливо і значно сильнішими вихователями є вихователі ненавмисні: природа, сім'я, суспільство, народ, його релігія і його мова та історія, зазначає Д.К.Кабалевський .

Досліджуючи основні фактори, що тією чи іншою мірою впливають на формування особистості дитини, психологи і педагоги виділили чотири вкладені одна в одну системи: мікросистему, мезосистему, екзосистему і макросистему, що мають значний вплив на процес виховання та формування ціннісних орієнтацій дитини [5,34].

Макросистема – це ідеологія, установки, звичаї, традиції, закони і культура, в світі яких живе дитина. Вона визначає, наприклад, з якого віку можна вважати людину дорослою, встановлює еталони зовнішньої привабливості і рольової поведінки чоловіків і жінок. Культури різних

країн, а також расових, етнічних чи соціоекологічних груп відрізняються одна від одної. Виховні цінності родин, що проживають у міській та сільській місцевостях, можуть суттєво відрізнятися. Всі ці фактори неоднозначно впливають на фізичний та психічний розвиток дитини.

Екосистема складається з тих елементів соціального середовища, в яких дитина не грає активної ролі, проте, які справляють на неї вплив. Наприклад, події, що відбуваються у батьків на роботі, їх участь у діяльності громадських організацій, політичні уподобання тощо впливають на формування ставлень, суджень та уподобань дитини.

Мезосистема містить взаємодію між мікросистемами. Наприклад, події, що відбуваються в школі, впливають на поведінку дитини в сім'ї і навпаки. Мікросистема та мезосистема можуть підсилювати одна одну або діяти в протилежних напрямках. Якщо основні цінності мезосистеми не збігаються з цінностями мікросистеми, то виникають проблеми, що ведуть до формування викривлень у світогляді дитини. Намагання розібратися в різних системах цінностей нерідко супроводжується значними нервовими та психічними стресами.

Мікросистема включає в себе людей, з якими дитина вступає в близький контакт – це найближче соціальне оточення дитини. Для більшості дітей первинною мікросистемою є сім'я, друзі і школа. Інші компоненти мікросистеми – це релігійні групи, дворові компанії, гуртки, спортивні секції, інші соціальні групи, до яких належить дитина. Зміни найближчого соціального оточення зазвичай віддзеркалюються на колі інтересів та уподобань дитини, її світоглядній системі [5,35-36].

Саме сім'я на протязі всього життя є найважливішим компонентом мікросередовища. Її вплив значно переважає над всіма іншими впливами і значною мірою визначає життєвий шлях дитини у майбутньому. Багато педагогів і батьків помиляються, вважаючи домінантним стержнем виховання школу. Соціологічні дослідження показують, що у відсотковому

відношенні на виховання дитини впливають: сім'я – 50%, засоби масової інформації – 30%, школа – 10% і вулиця – 10%.

Сім'я є первинним соціальним осередком, в якому відбувається формування та подальший розвиток особистості дитини як органічний процес, усі складові якого тісно пов'язані між собою, перебувають у постійному взаємозв'язку та взаємодії. Вона є чи не найголовнішою умовою виховання дитини. У сім'ї дитина робить перші кроки пізнання, навчається орієнтуватися в світі речей, розрізняти добро і зло, прекрасне і потворне. Родинне коло допомагає маленькій дитині пізнати навколишній світ в усіх його складнощах і проявах. Тут у неї формуються і виховуються громадські почуття, світогляд, естетичні смаки. У сім'ї дитина готується до праці й захисту рідної Батьківщини, до ролі батька або матері.

Людина не обирає собі батьків, вона народжується в певній родині, потрапляючи у соціальне середовище, на яке не може певний час впливати. Родина залишається тією непроминальною цінністю, що створює для особистості відносно незалежне від соціальних катаклізмів середовище, атмосферу психологічної захищеності. Вона допомагає подолати життєві випробування, дає реальну підтримку, вселяє віру у власні сили і краще майбутнє, зазначає В.Семиченко [42,4].

Сім'я є незамінним, глибоко специфічним соціальним інститутом розвитку особистості. Протягом усього життя вона є найважливішим компонентом мікросередовища, а для дитини, особливо в перші роки її життя, вплив сім'ї домінує над усіма іншими впливами. Саме в сім'ї закладаються основи ціннісно-мотиваційної сфери особистості, формується її характер. Батьки є першими вихователями, які зміцнюють і загартовують організм дитини, розвивають її мовлення, мислення, волю та почуття, формують її інтереси, прагнення, смаки, здібності, виховують любов до знань, допитливість, спостережливість, працьовитість. Особливо велику роль відіграє сім'я в емоційному вихованні дитини. Повсякденні життєві ситуації, що виникають у сім'ї, багатогранність взаємин між членами сім'ї, щирість

почуттів і різноманітні форми їх вияву, зацікавлене ставлення до найдрібніших деталей поведінки дитини – все це створює найсприятливіші умови для емоційного та морального розвитку дітей, їх підготовки до самостійного життя [5,353].

Вплив сім'ї на розвиток особистості залежить від її складу, морально-психологічного клімату, соціальної орієнтації, загальної та педагогічної культури батьків, часу і характеру спілкування кожного з них з дитиною, єдності чи суперечливості вимог до неї, кола сімейних інтересів. Родина, для кожного зокрема і для всіх загалом – це школа, де людина навчається, як жити в суспільстві. В сім'ї, серед близьких людей, для яких вона є найвищою цінністю, дитина отримує досвід соціальних стосунків у м'якій, емоційно підкріпленій, захищеній формі. І тільки після цього вона готова до налагодження об'єктивних стосунків з іншими людьми, зазначає В.Семиченко [42,7].

Сім'я це група людей, яка складається з чоловіка та жінки, їх дітей та інших родичів, що живуть разом, соціальний осередок, який найтісніше об'єднує людей на основі шлюбних і кровних зв'язків - є першоосновою духовного, економічного та соціального розвитку суспільства, вважає Н.Мойсеюк [27,504]. У процесі розвитку людської цивілізації вона набула функцій, які в єдності своїй забезпечують повноцінність її існування, саморозвиток та життєдіяльність як соціального інституту. Дослідники виділяють такі основні функції сучасної сім'ї, як :

✓ *Економічна* функція, що забезпечує статус сім'ї як повноправної виробничо-господарської одиниці і є необхідною умовою добробуту, а також фізичного, морального та духовного розвитку усіх її членів.

✓ *Господарчо-побутова* функція – здійснює забезпечення необхідних побутових умов для нормального функціонування родини (мається на увазі ті речі, до яких дитина звикає, як до повітря, яким дихає і якого не помічає: догляд за одягом (пришивання гудзика, прасування), закупівля продуктів та

приготування їжі, миття посуду, прання, прибирання, догляд за квітами тощо.

✓ *Гедоністична* функція, чи функція здорового інтимного життя, за допомогою якої реалізується одна з головних потреб людини – потреба в інтимних задоволеннях. Нормальне статеве життя – добра передумова здорового способу життя. Водночас це превентизація поширення хвороб, що передаються статевим шляхом і виникають від випадкових, непорядкованих статевих зв'язків людини.

✓ *Комунікативна* функція, яка задовольняє потребу членів сім'ї у спілкуванні. Від характеру внутрісімейного спілкування, морально-психологічного клімату сім'ї залежить моральне і психічне здоров'я людини, її емоційна культура.

✓ *Дозвілєва* функція - забезпечує не лише доцільну організацію проведення вільного часу родиною, а й формування навичок вірного розподілу часу у дитини.

✓ *Рекреативна* функція, що є взаємною фізичною, матеріальною, морально-психологічною підтримкою членів родини з метою збереження їх здоров'я, життєвого тону; дотримання режиму праці і відпочинку, харчування, особистої гігієни тощо.

✓ *Репродуктивна* функція, яка забезпечує відтворення й продовження людського роду, фізичне й духовне поновлення суспільства.

✓ *Соціальна* функція, що полягає у підготовці дитини до соціальних стосунків у м'якій, емоційно підкріпленій, захищеній формі серед близьких людей. Саме родина вводить дитину у світ соціальних відносин. Лише після цього вона готова до налагодження об'єктивних стосунків з іншими людьми.

✓ *Виховна* функція, що полягає у передачі дітям дорослими членами сім'ї соціального досвіду, забезпечення їх входження в систему суспільних відносин. Родина передає своїм нащадкам знання, уміння, навички, норми, цінності, необхідні для самостійного життя в суспільстві [42].

Виховання дітей – одна з найважливіших функцій родини. Вона забезпечує належні матеріальні та педагогічні умови для фізичного, морального та духовного розвитку дитини, становлення її особистості. Та нерідко доводиться спостерігати цілковиту безтурботність батьків у цьому питанні: живуть собі поруч батьки й діти, і батьки сподіваються, що все само собою вийде. У батьків немає ні ясної мети, ні певної програми, зазначав А.Макаренко [20,261].

Сім'я є різновіковим колективом, у межах якої формується система естетичних цінностей, що визначається уподобаннями та естетичними смаками представників різних поколінь сім'ї. Справжня суть виховної роботи не завжди полягає у розмовах з дитиною, а, скоріше, в певній організації життя сім'ї. Естетичне виховання дитини повинно починатися з першого дня її життя, адже в оточенні людини немає нічого, у чому естетичний початок не давав би про себе знати, починаючи з першої іграшки, першої колискової, що її співає мати, з першої книжки. Все, що оточує дитину з перших днів її життя несе в собі інформацію про естетичні ідеали нашого часу та естетичні цінності сім'ї – чи-то посуд, чи одяг, чи навіть лопатка, якою дитина перекидає пісок, зазначає Д.Кабалевський [12,303].

І, нарівні з іншими сферами життя сім'ї, не менш вагому роль у формуванні естетичних потреб, смаків, інтересів та ідеалів дитини відіграє музика, що супроводжує її ще задовго до моменту народження. Під час перебування у материнському лоні дитину постійно супроводжують музичні ритми й інтонації. Сприймаючи вібрації материнського організму, ми від зачаття ніби живемо в пісні, є співзвучні із нею, стаємо її частиною, зазначає Л.Назарова [29,4]. Напевно, саме тому ритм материнського заколисування діє так заспокійливо, а колискові пісні, навіть без слів, є хорошим засобом від безсоння.

Спробуємо дослідити місце та роль, яке відіграє музичне мистецтво у житті сучасної української родини та його вплив на формування естетичної культури молодших школярів.

Характер та зміст естетичного виховання в українській родині сьогодні обумовлений тими змінами, що мають місце у сучасному культурно-інформаційному просторі держави і визначений специфікою національно-традиційного родинного виховання. На протязі тисячоліть музика була невід’ємною частиною життя кожної української родини, і здобутки науково-технічної революції 19 – 20 століть мало що змінили. Напевно, немає жодної родини, де б не звучала музика – чи то за допомогою радіо-, аудіо- чи відеотехніки. Постає інше запитання – якості музики, її естетичної цінності, врешті-решт – впливу на фізичний (а особливо – психічний) стан організму дитини. Що слухають сучасні молодші школярі, чим обґрунтований їх вибір та які наслідки бездумного, „фонового сприймання” сучасної поп-музики – ось питання, на які ми намагалися дати відповіді у ході нашого дипломного дослідження.

З метою визначення місця і ролі музичного мистецтва у житті сучасної української родини нами було проведено експериментальне дослідження, у ході якого ми здійснили опитування батьків, учнів 2-3 класів ЗОШ № 32 міста Вінниці.

Нас цікавили такі питання:

- ✓ чи займаються батьки естетичним вихованням своєї дитини, та як саме;
- ✓ чи відвідує дитина музичну школу, школу мистецтв, художню студію;
- ✓ яку роль у естетичному вихованні батьки відводять музичному мистецтву;
- ✓ яка музика зазвичай звучить у сім’ї;
- ✓ яку музику любить слухати дитина тощо (див.Додаток А)

В опитуванні взяли участь 43 родини. Аналіз відповідей на перше запитання дав змогу нам визначити, що естетичним вихованням з усіх опитаних родин загалом займаються 82% батьків (не займаються – 9%, не дали відповідь на це питання також 9%).

Аналізуючи форми та методи естетичного виховання дітей в умовах сім'ї, за результатами опитування ми змогли виділити п'ять орієнтовних напрямків.

До першого напрямку ми віднесли естетичне виховання за допомогою *єврейських методів*, наприклад – бесіди про мистецтво (життя та творчість видатних митців), обговорення художніх та науково-популярних фільмів, мультфільмів, спостереження за природою тощо. Цей напрямок зазначили у своїх відповідях близько 12% опитаних батьків.

Другим напрямком естетичного виховання дітей у сім'ї є *залучення кращих зразків світового та вітчизняного мистецтва*, наприклад – відвідування драматичних та лялькових театрів (16%), художніх виставок та музеїв (25,5%), концертів (11,6%), домашнє прослуховування творів музичної класики, наприклад - “Пори року” А.Вівальді, “Адажіо” Альбіні, музика з балетів “Лускунчик” та “Лебедине озеро” П.Чайковського, “Карнавал тварин” К.Сен-Санса, “Привид опери” Л.Вебера тощо. Загалом вихованням естетичних смаків та інтересів дітей на кращих зразках світового музичного мистецтва опікується 11,6% з опитаних батьків.

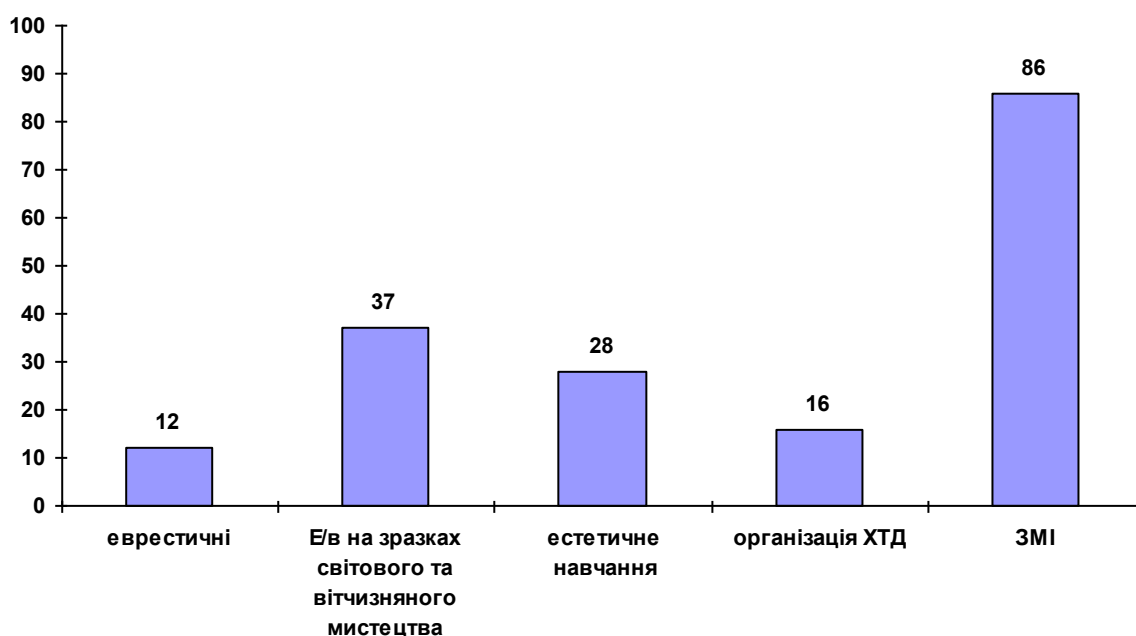
До третього напрямку ми віднесли *естетичне виховання дітей під час занять у музичних та художніх школах, школах мистецтв, хореографічних та театральних студіях тощо* (28% з опитаних). У цих родинах займаються співом 2 дитини; троє навчаються грі на фортепіано; троє - на скрипці; одна дитина - на віолончелі та одна - на бандурі; двоє з дітей займаються образотворчим мистецтвом а також 4 дітей відвідують шкільний театральний гурток. Вік початку занять коливається від 4 до 8 років.

Четвертим напрямком естетичного виховання дітей у сім'ї є *організація художньо-творчої діяльності*, наприклад – малювання, ліплення, аплікація, розпис писанок до Великодніх свят тощо. Таким напрямком естетичного виховання опікуються 16,5% з опитаних родин.

До п'ятого напрямку ми віднесли *естетичне виховання молодших школярів засобами масової інформації* (перегляд телепередач, фільмів,

слухання популярної музики, слухання цілодобових музичних каналів, таких як: M1, OTV, Муз TV). Цей напрямок зазначили у своїх відповідях 86% опитаних. Саме цей напрямок зазвичай залишається без контролю з боку батьків – найчастіше музика звучить у той час, коли батьки на роботі або зайняті власними справами і не надто опікуються репертуаром, який лунає в ефірі та його впливом на формування естетичних смаків та інтересів їх дітей. Результати опитування відображенні у діаграмі 2.1.

Діаграма 2.1.

Діаграма 2.1 . Напрямки естетичного виховання молодших школярів у сім'ї.

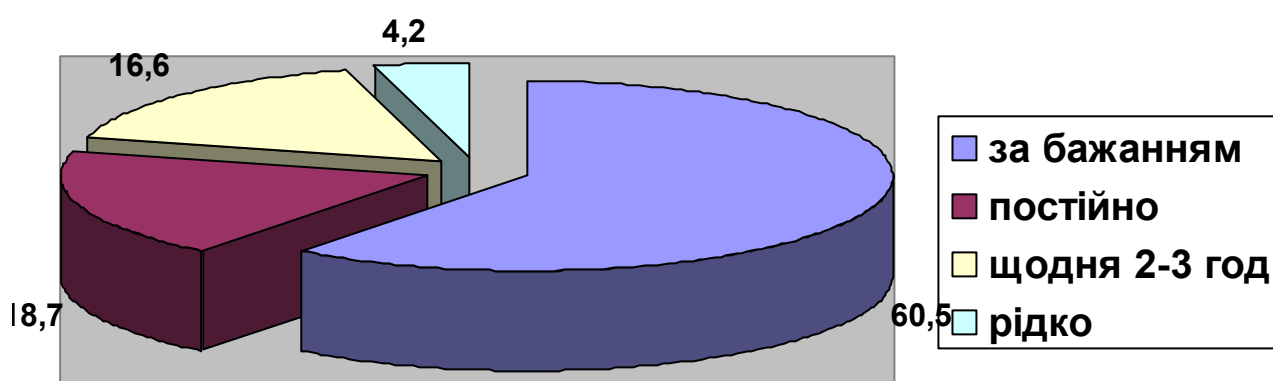
У ході проведення експериментального дослідження нас зацікавило, яка ж роль у естетичному вихованні дітей відводиться саме музичному мистецтву. Як показали результати опитування, немає жодної сім'ї, де б сьогодні не лунала музика:

- 18,7% опитаних зазначили, що музика в їхніх оселях звучить постійно;

- 16,6% опитаних батьків у своїх відповідях зазначили, що слухають музику щодня не менше 2-3 годин на добу;
- 60% з опитаних сімей слухають музику за бажанням, відповідно до можливостей;
- рідко слухають музику 4,2% сімей.

Результати даного опитування висвітлені в діаграмі 2.2.

Діаграма 2.2.

Діаграма 2.2. Час звучання музичних творів у сучасних українських сім'ях

Досліджуючи коло музичних вподобань сімей, що брали участь у анкетуванні, ми визначили, що у більшості випадків в українських родинх звучить сучасна популярна музика (85%), 44% опитаних зазначили, що регулярно для дітей включають дитячу музику (з мультфільмів та сучасні твори для дітей) і лише 14% з опитаних батьків вказали, що у їхніх родинх регулярно звучать твори класичної музики (в більшості випадків це твори П.Чайковського, А.Вівальді, В.Моцарта, рідше Й.Баха, М.Глінки, Е.Вебера, К.Дебюсі, Е.Гріга, С.Рахманінова). Ще у 14% опитаних сімей регулярно звучить українська народна музика.

Таким чином, результати анкетування показали, що переважна більшість батьків (82%), опікуються естетичним вихованням своїх дітей, опираючись в цьому на кращі зразки світового та вітчизняного мистецтва, залучаючи дітей до навчання у музичних та художніх школах, школах мистецтв, хореографічних та театральних студіях, регулярно організовуючи вдома їх художньо-творчу діяльність.

На сьогоднішній день одна із найбільших ролей відводиться у естетичному вихованні музичному мистецтву, а саме – популярній естрадній музиці, що звучить вдома із телеєфіру, радіо- та музичних центрів, магнітофонів, плеєрів, дитячих мобільних телефонів. Враховуючи, що батьки в молодшому шкільному віці ще трохи здатні проконтролювати, що слухають їхні діти, вважаємо за доцільне звернути їх увагу не лише на естетичний потенціал музичного мистецтва, а й на його вплив на психічний та емоційний стан, на процес формування їх ціннісних орієнтацій та врешті-решт, здоров'я.

2.2. **Форми та методи естетичного виховання молодшого школяра засобами музичного мистецтва в сім'ї**

Музика є одним із наймогутніших засобів виховання, який надає естетичного забарвлення духовному життю людини. Пізнання світу почуттів неможливе без розуміння й переживання музики, без глибокої духовної потреби слухати музику і діставати насолоду від неї, - неодноразово зазначав видатний український педагог В.Сухомлинський [44,553].

Нажаль, далеко не в кожній родині батьки усвідомлюють естетичний та виховний потенціал музичного мистецтва. Як скористатися життєтворчим потенціалом музичного мистецтва – цим неоціненним скарбом, яким користувалися наші предки протягом століть і тисячоліть виховуючи своїх дітей? Як уникнути негативного впливу сучасної музики на психічний та фізичний стан дитини?

Ці питання неодноразово поставали перед нами у ході роботи над дослідженням, тож ми визначаючи наступні **форми та методи естетичного виховання молодших школярів засобами музичного мистецтва в умовах сім'ї**.

Однією з форм естетичного виховання молодшого школяра засобами музичного мистецтва в сім'ї, на нашу думку, може бути ***організація тісної взаємодії, творчої співпраці сім'ї та школи у питаннях естетичного виховання молодших школярів***, в ході якої батьки мали б змогу ближче познайомитися із пісенною спадщиною нашого народу, оцінити естетичний та педагогічний потенціал музичного мистецтва, отримати знання стосовно впливу музики на фізичний та психічний стан дитини тощо. Таку співпрацю можна організовувати різними способами, а саме:

- бесіди, диспути, круглі столи та лекторії в контексті традиційних батьківських зборів;

- організація родинних свят, конкурсів, вікторин та змагань за титул „кращого знавця музики”;
- участь у експериментальних дослідженнях з питань естетичного виховання молодших школярів засобами музичного мистецтва особливо – в умовах соціокультурної кризи та зміни ціннісних орієнтацій у суспільстві;
- організація тісної творчої співпраці класного колективу та закладів позашкільної художньої освіти (ДМШ, ДШМ, художніх та театральних студій тощо), наприклад – навчання дітей, відвідування та організація концертів і виставок;
- активна участь у концертному житті міста не лише учнівського, а й батьківського колективу класу, наприклад – перегляд театральних вистав та концертів, участь в організації масових культурних заходів на рівні школи, міста, району тощо.

Ще однією формою естетичного виховання молодшого школяра засобами музичного мистецтва має стати **активне музичне життя сім'ї**, що передбачає відвідування філармонічних концертів (наприклад – дитячий абонемент), музичних вистав Вінницького обласного музично-драматичного театру ім. М. Садовського та вистав лялькового театру, що завжди супроводжуються кращими зразками музичного мистецтва, спільний перегляд кіно-концертів та науково-популярних фільмів чи передач, присвячених музичному мистецтву тощо. Щире захоплення батьків кращими творами світового та вітчизняного музичного мистецтва краще за будь які слова впливатиме на естетичне виховання дітей.

Наступною формою естетичного виховання молодшого школяра засобами музичного мистецтва, на нашу думку, є **навчання у дитячих музичних школах та школах мистецтв**.

Та найбільшу роль в естетичному вихованні молодшого школяра засобами музичного мистецтва ми хочемо відвести організації **сприймання дітьми кращих зразків світового та вітчизняного музичного мистецтва в**

умовах сім'ї; що передбачає три етапи. Перший – це підготовча бесіда, метою якої є активізація пізнавального інтересу та емоційне налаштування дитини на наступне сприймання музичного твору. Другий етап – процес безпосереднього сприймання твору. Третій – обговорення вражень від прослуханого твору, обмін думками, спільне планування наступних прослуховувань. Розглянемо детальніше кожен з етапів з метою визначення основних рекомендацій батькам з естетичного виховання молодших школярів засобами музичного мистецтва.

Світ дитинства – величезний, дивний, серйозний, завжди непередбачений, сповнений примхам фантазії і водночас ширий і реальний – приваблює багатьох композиторів, різних за складом обдарування, творчим пошуком, світосприйманням. Всіх їх надихає одне – прагнення створити яскраві та виразні твори для дітей, розкрити перед маленькими слухачами багатообразний світ музики, допомогти зрозуміти мову цього світу. Яким же чином наблизити цей світ до маленького слухача?

Важливу роль в організації музичного сприймання відіграє **слово**. Розумне, природне і захопливе, воно здатне викликати у дітей інтерес до музики. Тому однією з найпродуктивніших і найцікавіших форм роботи, яку можна запропонувати батькам з метою естетичного виховання їхніх дітей, є бесіди про музику (під терміном “музична бесіда” розуміється контакт слухачів з “живою” музикою чи музикою у записі, на основі якої ведеться бесіда. Іноді це коротка заключна розмова про прослуханий твір, про враження, яке справив даний твір надитину [37,13].

Чимало педагогів, психологів, музикантів займались вивченням особливостей побудови, проведення музичних бесід та їх впливу на дітей. “За яких би обставин ми б не розмовляли з дітьми про музику, ні на мить не можна забувати про головне наше завдання – зацікавити їх музикою, емоційно захопити, “заразити” своєю любов’ю до музики, – зазначав Д.Кабалевський. – Інтерес до музики, захоплення музикою, любов до неї – неодмінна умова для того, щоб вона широко розкрила й подарувала дітям

свою красу, щоб вона могла виконати свою виховну й пізнавальну роль." [13,14].

В будь-якій розмові про музику найважливіше ввести дитину в ту атмосферу, в якій створювався той чи інший твір, розповісти про ті життєві обставини, за яких композитор задумав і написав його. Музичний твір, як усе народжене й живе, має своїх "батьків". "Батьки" ці – композитор і саме життя. Продумана бесіда передбачає найточніший розподіл цікавих фактів, щоб інтерес слухачів до них дедалі зростав.

При проведенні музичної бесіди можна виділити основні моменти, які слід передбачати в ході їх організації. Важливим є питання про *вибір теми* бесіди. Тематика музичних бесід для молодших школярів практично немає обмежень. За змістом музичні бесіди можуть бути наступними:

- про композитора та його творчість;
- про окремі види чи жанри музики;
- про співочий голос, хор;
- про музичні інструменти
- про прослухані музичні твори [37,31].

У бесіді *про композитора та його творчість* дітям можна розповісти деякі цікафі факти з біографії композитора – це підвищує інтерес та активність дітей під час наступного сприймання музичного твору. Чудово, якщо батьки зможуть розповісти про життя та творчість композитора, роблячи акцент на його дитинстві та юності, на навчанні та перших успіхах в концертній чи творчій діяльності.

У бесідах *про окремий вид чи жанр музики* важливо знайомити дітей з історією виникнення та розвитку даного жанру, найзначнішими творами цього жанру, зі змістом та системою образів, пов'язаних з розвитком жанру, з роллю засобів музичної виразності у створенні жанрової картини тощо.

Наш час характеризується підвищеним інтересом до релігійних богослужінь, окрасою яких завжди було музичне мистецтво. Тож як чудово було б, якби після відвідування церкви батьки поділилися власними

враженнями та обговорили враження дитини від *духовного співу* чи звучання органу.

Важливо познайомити дітей із *складом симфонічного оркестру та оркестром народних інструментів*. Під час таких розповідей бажано дати дітям можливість познайомитись із звучанням різних музичних інструментів, звернути їхню увагу на специфічні художні особливості інструмента, тембр, багатство і різноманітність виразних можливостей. Діти, особливо молодші школярі, характеризуються підвищеним пізнавальним інтересом, тож їм буде цікаво познайомитись із історією виникнення того чи іншого музичного інструмента.

Але наскільки батьки обізнані із творчістю композиторів, художніми стилями, жанрами музичного мистецтва, звучанням народних інструментів та інструментами симфонічних оркестрів? Чи достатньо знань, отриманих зі шкільних уроків музики для формування стійкого пізнавального інтересу у дітей? Ми спробували скласти орієнтовний перелік рекомендованої літератури, що допомогла б батькам поповнити свої знання з музичного мистецтва для наступного їх використання з метою естетичного виховання своїх дітей. Список укладений за категоріями:

1. *Книги про життя та творчість видатних композиторів* – це художні або публіцистичні твори, де в цікавій формі викладено найважливіші віхи життя композиторів, дана характеристика найвідоміших творів. Ця підбірка може бути корисною і в організації спільного читання батьків та дітей, що не лише збагатить їх уявлення про світ музичного мистецтва, а й сприятиме формуванню стійкого читацького інтересу:

- Бах. Гендель. Вівальді. Скарлатті. Березовський. Бортнянський: Розповіді про композиторів / Упор. Я.Якубяк.- К.: Музичка Україна, 1994.- 81 с.
- Зильберквит М. Рассказы о симфонии.- М.: Сов. композитор. 1977.- 76 с.

- Калініна Н. П.І. Чайковський: Повість.- К.: Музична Україна, 1990.- 161с.
- Книга о музыке: Популярныe очерки / сост. Г.Головинский, М. Ройтерштейн.- М.: Сов. композитор, 1988.- 220 с.
- Короленко В.Г. Слепой музыкант.- М.: Сов. Россия, 1991.- 255 с.
- 100 человек, которые изменили ход истории: Моцарт В.А. – М.: ООО „Де Агостини”, 2008. - № 8.
- Слово о музыке: Русские композиторы XIX века: Книга для учащихся старших классов / Сост В.Б. Григорович, З.М. Андреева.- М.: Просвещение, 1990.-319 с.

2. *Книги про музичні інструменти* – на жаль, сьогодні книжкові крамниці майже не забезпечують цю сферу, та ми радили б батькам звернути увагу на видання ІЛопинського, де в цікавій, дотепній формі розповідається про всі музичні інструменти:

- Барсова І. Книга про оркестр.- К.: Музична Україна, 1988.-160 с.
- Лопинський І. Дотепно і незвично про інструмент музичний. – К.: Факт, 2001. – 52 с.

3. *Енциклопедичні видання.* На сьогодні нам не відомо жодного сучасного українського енциклопедичного видання з музичного мистецтва для дітей, тож рекомендуємо батькам звертатися до наступних видань:

- Детская энциклопедия: Искусство. Т. 12.- М.: Педагогика, 1977.- 579 с.
- Дейнс Э. Первая энциклопедия музыки – М.: Махаон, 1999. – 48 с.
- Финкельштейн Э. Музыка от А до Я. – СПб.: Композитор, 1997. – 120 с.

4. *Психологічні та педагогічні дослідження з проблем музично-естетичного розвитку дітей*

- Григорян П. От трёх до семи: Музыкально – психологическое исследование. – Ереван: Совет. грох, 1986. – 288 с.

- Кабалевский Д.Б. Как рассказывать детям о музыке? - М.: Сов. композитор, 1977.

Окремої уваги заслуговує *організація безпосереднього сприймання музичних творів (другий етап) та наступного обговорення з дітьми враження від прослуханих музичних творів (третій етап).*

Музичний твір є складною динамічною системою взаємопов'язаних елементів, тож, організовуючи сприймання музичних творів, батькам бажано звернути увагу на особливості розкриття настрою та характеру твору, на специфіку музично-виконавських засобів музичної виразності, на розуміння дітьми музичної форми тощо.

Осягаючи музику як цілісне явище, діти виділяють зі звукового потоку певні елементи або їх сукупність, що здаються їм найсуттєвішими. У естетичному вихованні дітей засобами музичного мистецтва великого значення набуває така організація сприймання музики, яка дає змогу контролювати й спрямовувати цей процес, тобто - *моделювати сприймання.*

Розглянемо ряд прийомів, здатних, на думку О.Ростовського, забезпечити формування у дітей навичок сприймання музичних творів.

Виразження характеру музики у рухах. Слід використовувати рухи не лише для розвитку музично-ритмічного почуття, а передусім для розвитку музичної сприйнятливості школярів – розвиває природну музикальність дітей, їх здатність осмислено сприймати музику. Можна використовувати різні способи поєднання музики і руху, крокування, вільне диригування, тактування, танцювальні рухи, тощо. У результаті можна побачити, як діти відчують музику в цілому, наскільки уважно стежать за розвитком музичного образу. За рухами дітей можна визначити глибину сприймання твору і окремих його виразних засобів.

Прийом "вільного диригування" особливо доцільний при з'ясуванні розвитку музики. Узгоджуючи свої рухи зі звучанням музики, діти глибше і зосередженіше вслухаються у неї. Виразний рух не лише передає вже

сформоване переживання, він спонукає до роздумів і водночас збагачує життєвий досвід дітей.

Кращому запам'ятовуванню й виникненню у молодших школярів музично-просторових асоціацій сприяє *прийом "графічного зображення музики"*. Слухаючи музику, учні можуть креслити у повітрі мелодійну лінію, простежувати її за заздалегідь підготовленим малюнком, відтворювати самостійно у зошиті чи на дошці тощо.

Особливої уваги батьків вимагає *організація повторних сприймань* музики. Зазвичай діти молодшого шкільного віку на перших порах охоплюють лише найзагальніші риси твору, нерідко другорядні. Вони не в змозі передбачити розвиток музики, появу нових моментів у творі: інтонаційних, мелодичних, виразних. Несподіваність їх появи порушує звичний процес сприймання, викликає своєрідний внутрішній опір слухача - твір може втрачати естетичну цінність або навіть викликати негативні емоції.

Інакше сприймається добре відома музика. Діти знають її особливості й зміст, у їх пам'яті оживають враження від минулих сприймань цієї музики. При повторних слуханнях щоразу виникає щось нове: розкриваються нові грані, відтінки образів, що веде до глибшого осягнення музики, переживання естетичної насолоди.

Повторні сприймання твору виховують здатність до емоційного відгуку на музику, вміння слухати й чути її, поглиблюють музичні враження. Кожне нове сприймання викликає інші (за інтенсивністю, емоційним забарвленням, значущістю, характером) почуття і думки, образи й асоціації. Необхідно пам'ятати, що через постійне суб'єктивне оновлення музичних образів багаторазове сприймання не є ідентичним повторенням: залежно від різних умов воно може мати тенденцію як до збагачення суб'єктивних образів, так і збіднення їх [39].

Таким чином, спостереження за розвитком музичного образу призводять до розуміння логіки музичного мислення, поглиблюють уявлення дітей про музику.

Під час *опису безпосереднього враження від прослуханого твору* діти зазвичай відчувають труднощі, висловлюючи ті чи інші судження, що пов'язано із малим словарним запасом. З метою розширення лексичного запасу дітей молодшого шкільного віку, розвитку в них умінь осмислювати та озвучувати свої переживання, відчувати їх глибину доцільно запропонувати батькам використовувати систематизовану таблицю емоційно естетичних визначень музики В. Ражнікова, вибираючи з переліку ознак ті, що на їх основі можуть описувати загальний настрій музики, наприклад:

- *музика*: весела - сумна, схвильована - спокійна;
- *ритм*: витриманий - енергійний, сталий - активний;
- *темп*: тягучий - поспішний, колисковий - швидкоплинний;
- *динаміка*: тиха - лунка, вгасаюча - громови тощо (повна таблиця подана у Додатку ...).

Як тренувальні завдання, доцільно використовувати такі:

- визначити музичні твори, що мають схожий (протилежний) настрій;
- прослухати музичний твір, визначити його загальний настрій та, використовуючи таблицю емоційно-естетичних визначень, виділити ознаки, які відповідають цьому настрою;
- дібрати до запропонованого поняття, що відображає певний емоційний настрій, синоніми (наприклад: спокійний - дрімотний, сонливий, мирний);
- проілюструвати характер та емоційний стан музичного твору однією із запропонованих репродукцій (фотографій) тощо.

В межах дипломного дослідження важко розв'язати всі проблеми естетичного виховання дітей засобами музичного мистецтва в умовах сім'ї. Актуальними залишаються проблеми не лише батьківського всеобучу у сфері музичного мистецтва, забезпечення сімейної фонотеки кращими зразками світового та вітчизняного музичного мистецтва, а й формування ставлення до

музики, як до засобу формування світогляду дітей, їх смакових уподобань та ціннісних орієнтацій.

2.3. Естетичне виховання молодших школярів засобами дитячого музичного фольклору в сім'ї

З життям дитини, від колиски до юності, у традиційному народному побуті міцно пов'язане художнє явище, що у фольклористів дістало назву „дитячий фольклор”. Коло творів, охоплюваних цим поняттям, широке і багатоманітне – за призначенням, тематикою й образною системою, формою, способом і часом виконання. Жанри дитячого фольклору мають різні джерела і виникали в різні історичні періоди розвитку народу. Деякі з них ведуть початок від народних обрядів і вірувань, що сягають своїм корінням у глиб віків і є своєрідним способом пізнання навколишнього світу.

Дослідники усної народнопоетичної творчості поділяють дитячий фольклор на три групи. До першої групи увійшли різні види фольклору, створені дорослими спеціально для дітей: колискові пісні, забавлянки, казки, небилиці, скоромовки. До другої – твори, що поступово перейшли до дітей із фольклору дорослих, як-от: казки про тварин та героїко-чарівні казки, обрядові пісні, прислів'я та приказки. До третьої групи відносяться твори, створені самими дітьми з найдавніших часів і до сьогоднішніх днів: ігрові пісні, лічилки, жарти та прозивалки [50,6].

Відповідно до сучасної класифікації дитячого віку розрізняють фольклорні твори для малят, для дітей дошкільного віку, молодшого та середнього шкільного віку. Найменшим дітям співають колискових та розважальних пісень; пізніше діти бавляться, співаючи ігрових пісень, слухають (читають) казки та небилиці, відгадують (та створюють) загадки, знайомляться з творами народної обрядовості. Переступивши межу молодшого шкільного віку діти не лише активно включаються у систему народних календарно-обрядових та побутових дійств, а й долучаються до кращих зразків героїчно-історичного епосу та української лірики.

Українська народна пісня є чи найяскравішим феномен української народної творчості, що протягом тисячоліть відігравала вагомe суспільне та естетичне значення в житті українців. Тож немає нічого дивного в тому, що, поряд із казкою, одним із найпоширеніших видів дитячого фольклору є пісня. Саме пісня супроводжує все свідоме життя людини – „від колиски до гробової дошки”, зазначає С.Мишанич. Вона й донині перебуває в стані активного побутування, а отже – і підтримання формування національної самосвідомості українців, залишаючись одним із невичерпних джерел фолормування естетичної культури підростаючого покоління [17,213-214].

Відповідно до завдань нашого дослідження ми спробували дослідити естетичний потенціал дитячого музичного фольклору та розробити методичні рекомендації його використання у процесі естетичного виховання молодших школярів в умовах сім'ї.

Найперші уявлення про світ дитина одержує з *колискових пісень*. Кожного, хто їх чує, вони зачаровують ніжністю, безпосередністю, простотою та художньої досконалістю. У них – „уся материнська любов, світ добра, краси і справедливості, який кожна мати, кожен народ прагне виплекати в юних душах”, зазначає Г.Довженок [8,5].

Українським колисковим пісням властива *тематична й сюжетна різноманітність, естетична барвистість образів і думок*. Серед них – твори про саму дитину, її сон. Персоніфіковані образи Сну й Дрімоти перетворилися на *привабливі поетичні образи*, наділені людськими якостями:

*Ой ходить Сон по улоньці
В білесенькій кошулонці.
Слоняється, тиняється,
Господоньки питається:
- А де хатка теплесенька
І дитина малесенька?
Туди піду ночувати
І дитину колихати.*

Або:

Ой, ходить сон коло вікон,

А Дрімота коло плота.
 Питається Сон Дрімоти:
 - Де ми будем ночувати?
 - Де хатинка тепленькая,
 Де дитина маленькая,
 Там ми будем ночувати,
 Мале дитя присипляти,
 Щоб вирости, не змарніло,
 Щоб тяженько не хворіло,
 Сили й розуму набрало,
 Своїх батьків потішало.

Колискові пісні нерідко наповнені побажаннями немовляті міцного здоров'я, доброго зросту, розуму, щастя, краси. Значущість таких побажань підкреслюється своєрідною формою, будовою поетичних образів, тонких і нестлиливих порівнянь.

Серед обов'язових атрибутів дитинства є колиска. З мальованими брильцями, шовковими чи золотими вервечками, з „срібними колокільцями” (чи не звідси бере свої коріння педагогічна теорія „естетизації побуту”, що так яскраво знайшла своє відображення у педагогічній практиці А.Макаренка та В.Сухомлинського?):

Ой ну, люлі да люлечки,
 Шовкові да вервечки,
 Золотії да крючечки,
 Мережана да попінка,
 Колисочка да новенька,
 Спи, дитиноча, да маленька.

Формуючись протягом століть та, навіть, тисячоліть, фольклор був „неписаним підручником з педагогіки”. Тож немає нічого дивного в тому, що окрім формування навичок естетичного освоєння світу, колискові пісні через найближчі до дитини предмети та явища навколишньої дійсності давали їй перші уроки чесності, шанобливого ставлення до праці. Завдяки потішним ситуаціям, „добрим” чи „лихим” вчинкам головних персонажів колискових (таких як „кіт-воркіт”, „гулі”, „зозуленька”, „чорний шпак” та ін.) дитина отримувала і перші найпростіші уявлення про „гарне – потворне”, „добре – погане”, „можна – не можна”. Пісня, звернута до дитини, стає

„художнім втіленням однієї з найважливіших концепцій народного світогляду – неподільності добра, праці і краси”, - глибоко переконана Г.Довженок [8,8].

Публікація творів дитячого музичного фольклору має давню історію. Вперше колискова пісня з'явилася на сторінках альманаху „Русалка Дністровая” 1837 р. і на протязі всього наступного століття активно досліджувалася збирачами фольклору, етнографами та педагогами. Та у світлі тих економічних та соціокультурних змін, що мають місце на сучасному етапі розвитку держави, увага батьків до дитячого фольклору – особливо музичного – значною мірою втрачається. На прилавках книгарень майже неможливо відшукати добірок із колисковими піснями, так само важко знайти і якісні аудіо записи. Та цим не надто переймаються молоді батьки – діти науково-технічної революції, вони нерідко і самі не чули від своїх батьків колискових – тож власне виконання колискових чудово замінюють звучанням магнітофонів, не усвідомлюючи, що розривають, втрачають існуючий від природи духовний зв'язок між матір'ю та дітям:

*Ой спи, дитя, без сповиття,
Без маленьких пелюшечок,
Поки мати з поля прийде
Та принесе три квіточки,
Та положе в головочки.
Одна квітка зростивая,
Друга квітка щасливая,
А третя дрімливая.
А щоб спало, щастя мало,
Як квіточка процвітало,
Як квіточка у садочку,
Так дитинка в повиточку.
Як яблучко на яблуньці,
Так дитинка в колисоньці.*

Окрему групу творів дитячого музичного фольклору становлять **календарно-обрядові** та **трудові пісні**. Шляхи, якими ці твори прийшли у дитячий фольклор, дуже різноманітні. На думку дослідників, тут можна спостерігати втрату певними жанрами чи окремими зразками фольклору

значення в житті дорослих і перехід їх до репертуару дітей (подібні запозичення внесли деякі зміни у ці твори, адже уявлення дітей про навколишній світ і сприйняття ними художнього образу відрізняються від сприйняття дорослих) [8,10].

Участь дітей в календарних святах та обрядах, які в основі своїй пов'язані із землеробською працею, мала неабияке значення у загальному духовному розвитку особистості дитини. Ще й сьогодні спостерігається значний інтерес молодших школярів та підлітків до обрядових пісень новорічного циклу, та мусимо констатувати, що інтерес цей носить швидше прагматичний характер (задоволення матеріальної потреби), аніж духовний чи естетичний.

У формуванні всієї української пісенності календарно-обрядові пісні, на думку С.Мишанича, мали виключне значення, які творилися і побутували у тісному зв'язку з трудовою діяльністю людей, супроводжуючи річний цикл сільськогосподарських робіт. Домінантною їх функцією був магічний вплив на сили природи, її умилювання. Протягом багатьох століть ці твори носили суто обрядово-ритуальний характер, і лише з набуттям раціональних знань про навколишній світ сакральна функція поступається естетичній [17,214].

Починаючи із 19 століття календарно-обрядові пісні переважно стають складовою частиною молодіжних свят та дитячих розваг. Адресовані господарям дому (або родичам, наприклад – тітці й дядькові), колядки та щедрівки обмежуються побажаннями здоров'я та добробуту, а у виконанні дітей носять швидше жартівливий характер:

*Щедрик-ведрик, дайте вареник,
Грудочку кашки, кільце ковбаски.
А ще мало – дайте сало.
А як донесу – дайте ковбасу.
Давайте хутко, побіжу прудко.
Коротка свитка – ізмерзла литка.*

Саме такий, жартівливий тип колядок і щедрівок домінує сьогодні серед школярів. А як жаль, що непізнаними залишаються кращі зразки календарно-обрядової творчості з новорічного циклу, наприклад:

*Павочка ходить, пір'ячко ронить.
Щедрий вечір добрим людям!
За нею ходить красна дівонька –
Щедрий вечір добрим людям!
Пір'я збирає – в рукав ховає –
Щедрий вечір добрим людям!
З рукава бере, на лавку кладе –
Щедрий вечір добрим людям!
Із лавки бере, віночок плете.
Щедрий вечір добрим людям!
А, звивши вінок, понесла в танок –
Щедрий вечір добрим людям!*

Питання знайомства дітей із кращими зразками народної пісенної календарної творчості повинні постійно бути в полі зору як викладачів, так і батьків. Саме від них залежить перше ставлення, емоційне враження, яке залишається найяскравішим відбитком у дитячій душі. Адже такі колядки та щедрівки, як „Нова радість стала”, „Добрий вечір тобі, пане господарю!”, „По всьому світу стала новина”, „Во Вифлеємі”, „Ой сивая та і зозуленька”, „Щедрик” (в обр. М.Леонтовича) та ін. здатні не лише забезпечити реалізацію принципу етнізації виховання, що передбачає виховання дітей як типових носіїв національної культури, відтворення в дітях менталітету свого народу, виховання національної свідомості та гідності, а й сприятиме естетичному вихованню дітей, формуванню в них потреби у прекрасному не лише в процесі художньо-творчої діяльності, а й у реалізації щоденних буденних проблем.

Яку б пору року ми не розглядали, кожна представлена цілим рядом цікавих, яскравих, високохудожніх творів календарно-обрядової пісенної народної творчості. Окрім добре всім відомих з дитинства веснянок („Подоряночка”, „А вже весна, а вже красна”, „Благослови мати” та ін.), серед творів дитячого фольклору є і такий жанр, як **заклички**.

Ймовірно, заклички теж беруть свій початок від ритуально-обрядових дійств. У далекому минулому вони супроводжувалися певними магічними діями, відгомони яких можна помітити і сьогодні у *поетичних звертаннях* до сонця, дощу чи хмар:

*Иди, іди, дощичку, зварю тобі борщичку,
Поставлю ти в кутику, на зеленім прутіку,
Поставлю ти на горі, щоб не з'їли комарі.
Дощик іде, рутка цвіте!*

Або:

*Вийди, вийди, сонечко,
На широке полечко,
На наше подвір'ячко,
На бабине зіллячко.
Там дід косить, сонця просить,
Хмару розбиває, сонця добуває.
Бий, дзвоне, бий! Хмару розбий!*

Різновидом закличок є звертання до комах, птахів, рослин, води, лісу тощо. Аналіз їх показує надзвичайну різноманітність – можливо, вони придумувалися самими дітьми. Як зазначає Г.Довженок, діти просять сили природи в чомусь посприяти – щоб вилилася воду з вуха після купання, щоб зникло ластовиння на обличчі, щоб вийшла порошок з ока, щоб не „схопив чорт у воді під час купання”, наприклад:

*Ластівки, ластівки,
Візьміть собі веснівки,
Нате вам камінці,
Дайте мені рум'яні!*

Окремої уваги заслуговує і блок *трудових пісень*, які окрім виховання поваги до праці і переслідування суто дидактичної мети – передачі знань про перебіг тих чи інших сільськогосподарських чи ремісничих дій, несуть надзвичайно потужний естетичний потенціал, оскільки являють собою нерозривне синкретичне поєднання всіх видів мистецтв – музичного, літературного, хореографічного та драматичного. Такі пісні ігрового характеру з елементами драматизації та інсценізації дають поштовх фантазії й творчій уяві, наприклад – „Ходить гарбуз по городу”, „Два півники”, „А ми

просо сіяли, сіяли”, „Грушка”, „Питається мати дочку”, „Горобчику, пташку, пташку”, „Бондаріку”, „Шевчику” та ін., наприклад:

- *Горобчику, пташку, пташку,
Чи не був же ти в нашім садку?
Як же там орять мак?*
- *Так як орять? Отак орять.*

Або:

- Питається мати дочки:*
- *Де посієм огірочки?*
- *Сіймо, мамця, над водою,
Заскородим бороною,
Поливатимемо.*

Або:

- *А чи бачив ти, як шевчик шкіру в воді мочить?*
- *Ой, так, брате, ой так, так шкіру у воді мочить!*
- *А чи бачив ти, як шевчик шкіру натягає?*
- *Ой, так, брате, ой так, так шкіру натягає!*

Кожна гра під пісню, яку б ми не розглядали – це ілюстрація тієї чи іншої роботи відповідними рухами. Дійові особи – всі діти. Вони стають колом, а на середині – голові діючі особи пісні. На слова „*Ой, так, так*” спів супроводжують рухами, які ілюструють один з етапів роботи. Саме в цьому й криється естетичний потенціал трудових пісень як нерозривного синкретичного поєднання всіх видів мистецтва.

Розглядаючи питання естетичного ховання молодших школярів засобами пісенного дитячого фольклору, необхідно зазначити, що невід’ємною складовою родинного педагогіки протягом тисячоліть були **ліричні** та **героїчні пісні**.

„У який бік життя не поглянемо, скрізь побачимо, як оригінально, своєрідно складав свою культуру народ український” – писав свого часу І.Огієнко. Скрізь, на всьому поклав наш народ ознаку багатой культури й яскравої талановитості. Особливо це стосується пісні: „Наші пісні – це тихий рай, це привабливі чари, ті чари, що всім світом признано за ними” [31,5].

Так, дійсно, загального визнання у всьому світі набули українські ліричні пісні. Давно вже відійшли у минуле суспільні явища, що породили їх

(козацькі, чумацькі, наймитські та заробітчанські тощо), але *пісні продовжують хвилювати нас втіленими у них загальнолюдськими почуттями та художньо-естетичною довершеністю образів*. Ніжно, журливо лилася вона вечірньої порою під супровід хитливого язика свічки, вище жайворонка піднімалася над пшеничними полями, разом із дівочими хороводами запліталася поміж дерев. Невже можна вважати рівноцінною заміною її сучасними популярно-естрадними творами, що безупинну виплескуються з теле- та радіо-ефіру на ще не сформовану дитячу психіку?

Порівнюючи естетичний потенціал української пісенної лірики та зразків сучасної естради (ми вже не говоримо про вплив на психічний та фізичний стан дитини окремих жанрів сучасного популярного естрадного мистецтва), варто лише порівняти такі поетичні образи як, наприклад: *„Ніч яка місячна, зоряна, ясна”* та *„Олені, олені, небриті і не голені”* або: *„Купила мама коника, а коник без ноги, ги-ги, ги-ги, ги-ги”*.

Який би ми не розглядали жанр української народної пісенності, а особливо – дитячого музичного фольклору – його виховний естетичний потенціал є безперечним. І надзвичайно шкода, що не використовується він сьогодні повною мірою ні у школах, ні у родинах. Заклопотані економічними та побутовими проблемами батьки не приділяють достатньої уваги питанням естетичного виховання своїх дітей, перекладаючи ці обов’язки на школу, у кращому випадку – на систему позашкільних художньо-естетичних закладів.

Вирішення цієї проблеми можливе, на нашу думку, у трьох наступних напрямках:

1. Активізація урядом розв’язання проблем національного та патріотичного виховання шляхом пропаганди кращих зразків народної творчості – в тому числі і пісенної, формуванням поважливого ставлення до нашого історичного минулого і в першу чергу – власним ставленням.

2. Залучення школярів до творчої культурної спадщини нашого народу у процесі навчально-виховної роботи школи.

3. Організація тісної взаємодії, творчої співпраці сім'ї та школи у питаннях естетичного виховання молодших школярів, в ході якої батьки мали б змогу ближче познайомитися із культурною спадщиною нашого народу, оцінити її естетичний та й взагалі педагогічний потенціал.

В традиції народного виховання протягом тисячоліть художнє слово у поєднанні із мелодикою і живими спостереженнями збагачувало знання дітей про навколишній світ, вчило доброти й співчуття, допомагало самоствердженню, формувало естетичні смаки та потреби. Тож залучення кращих зразків дитячого музичного фольклору, як невід'ємної частини практичної народної педагогіки, становить не лише морально-етичну основу розвитку особистості, а й здатне забезпечити реалізацію основних завдань естетичного виховання особистості, сприяти формуванню естетичні смаків, інтересів та потреби дитини.

Висновки

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження засвідчив, що питання естетичного виховання молодшого школяра залишається однією з найактуальніших проблем сучасної педагогічної науки і практики.

В процесі дослідження актуальних проблем естетичного виховання молодших школярів нами було встановлено, що естетичне ставлення дітей до різних видів мистецтва, зокрема до музики, зумовлене створенням творчої ситуації на кожному етапі спілкування з твором. Естетична свідомість учня виявляється не в умінні швидко засвоювати “істини”, поданої дорослим, а в набутті особистісного досвіду ставлення до музики на основі діалогічних стосунків з учителем та музичним твором. Мистецтво виховує лише тоді, коли воно не моралізує, не проповідує, а в живих художніх образах відтворює багаті й несподівані колізії життя та часу.

Аналіз педагогічних джерел дозволив нам визначити наступні психолого-педагогічні особливості музичного сприймання молодших школярів, а саме: розвиток музичної сприйнятливості дитини є результатом цілеспрямованого виховання та навчання; сприймання музики не обмежується одним лише безпосереднім емоційним враженням – воно можливе тільки в контексті інших засобів пізнання, що виходять за межі музики; процес сприймання музичних творів дітьми характеризується асоціативністю, а обговорення вражень від прослуханих музичних творів утруднюється у зв’язку із збідненим словниковим запасом дітей.

Результати констатувального експерименту засвідчили переважно середній (51 %) та низький (34 %) рівні естетичного розвитку молодших школярів. Значно вищий рівень естетичного виховання показали учнів класів підрозділу розвивального навчання, де батьки максимально зосереджені на всебічному гармонійному розвитку своїх учнів. Саме з числа цих дітей ми

отримали найбільший показник учнів, що навчаються у ДМШ, ДШМ, художніх та хореографічних студіях. Саме на базі 3-РН класу організовано театральний гурток. Саме ці учнів в своїх анкетах зазначали найбільшу кількість переглянутих театральних вистав та концертів разом з батьками.

Результати опитування батьків показали, що у переважній більшості вони намагаються опікуватися естетичним вихованням своїх дітей (82%), опираючись в цьому на кращі зразки світового та вітчизняного мистецтва, залучаючи дітей до навчання у музичних та художніх школах, школах мистецтв, хореографічних та театральних студіях, регулярно організовуючи вдома їхню художньо-творчу діяльність.

На сьогоднішній день одна із найбільших ролей у естетичному вихованні молодших школярів відводиться музичному мистецтву, а саме – популярній естрадній музиці, що звучить вдома із телеєфіру, радіо- та музичних центрів, магнітофонів, плеєрів, дитячих мобільних телефонів. Враховуючи, що батьки в молодшому шкільному віці ще трохи здатні проконтролювати, що слухають їхні діти, вважаємо за доцільне звернути їх увагу не лише на естетичний потенціал музичного мистецтва, а й на його вплив на психічний та емоційний стан, на процес формування їх ціннісних орієнтацій та врешті-решт, здоров'я.

У ході дослідження нами були сформульовані методичні рекомендації та визначені наступні форми естетичного виховання молодших школярів засобами музичного мистецтва в умовах сім'ї, а саме:

- ✓ організація тісної взаємодії, творчої співпраці сім'ї та школи у питаннях естетичного виховання молодших школярів;
- ✓ активне музичне життя сім'ї, що передбачає відвідування філармонічних концертів, вистав Вінницького обласного музично-драматичного театру ім. М. Садовського та вистав лялькового театру, спільний перегляд кіно-концертів та науково-популярних фільмів чи передач, присвячених музичному мистецтву тощо;
- ✓ навчання у дитячих музичних школах та школах мистецтв;

- ✓ організація сприймання дітьми кращих зразків світового та вітчизняного музичного мистецтва в умовах сім'ї.

Естетичне виховання молодшого школяра має посісти одне з головних місць в сучасній системі навчання та виховання. Учителі та батьки покликані розвинути чутливість і потяг дітей до музики, ввести їх у світ добра й краси, відкрити в музиці животворне джерело людських почуттів і переживань, навчити захоплюватися неповторністю музичних творів.

Лише у тісній співпраці сім'ї та школи ми здатні зреалізувати основні завдання навчання та виховання – забезпечення гармонійного, цілісного розвитку особистості молодшого школяра.

Список використаних джерел

1. Асафьев Б.В. Речевая интонация. – М–Л.: Музыка, 1965.
2. Брунер Дж. Психология познания. – М.: Прогресс, 1977. – 396 с.
3. Ветлугина Н.А., Кенеман А.В. Теория и методика музыкального воспитания в детском саду. – М.: Просвещение, 1983. – 255 с.
4. Волкова Н. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2002. – 576 с.
5. Галузяк В.М., Сметанський М.І., Шахов В.І. Педагогіка: Навч. пос. – Вінниця, 2001. – 200 с.
6. Григорян П. От трёх до семи: Музвкально – психологичное исследование. – Ереван: Совет. грох, 1986. – 288 с.
7. Деркач О.О., Вацьо М.В. Впровадження елементів музичної терапії в навчальний процес підготовки майбутніх учителів початкових класів // Рідна школа, 2005. - № 12. – С.54-56.
8. Дитячий фольклор / Упор. і передмова Г.В.Довженок.- К.: Дніпро, 1986.- 304 с.
9. Дмитриева Л., Черноиваненко Н. Методика музыкального воспитания в школе: Учеб. для студ. сред. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр “Академия”, 2000. – 240 с.
10. Зязюн И.А., Родчанин Е.Г. Морально эстетические взгляды В.О.Сухомлинского. – К., 1980. – 48 с.
11. Кабалевский Д.Б. Воспитание ума и сердца: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1984. – 206 с.
12. Кабалевский Д.Б. Прекрасное пробуждает доброе. – М.: Педагогика, 1973. – 336 с.
13. Кабалевский Д.Б. Как рассказывать детям о музыке? - М.: Сов. композитор, 1977.
14. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: Навч. посібник.- К.: Вища школа, 197.- 304 с.

15. Киселева М.В. Арт-терапия в работе с детьми: Руководство для детских психологов, педагогов, врачей и специалистов. – СПб: Речь, 2006. – 160 с.
16. Коменський Я.А. Велика дидактика // Коменський Я.А. Вибрані педагогічні твори. – Т.1. – К.: Рад. школа. - 1940. – С.81.
17. Культура і побут населення України: Навч. посібник / В.І. Наумко, Л.Ф. Артюх, В.Ф. Горленко та ін.- К.: Либідь, 1993.- 288 с.
18. Лебедева Л. Арт-терапия в педагогике // Педагогика. – 2000. – №9. – с.27-34.
19. Любан-Площа Б., Побережная Г., Белов О. Музыка и психика: Слушать душой. – К.: “АДЕФ – Украина”, 2002. – 240 с.
20. Макаренко А.С. Книга для родителей. – М.: Педагогика, 1988. – 149 с.
21. Макаренко А.С. Методика виховної роботи. – К.: Радянська школа, 1990. – 366 с.
22. Макаренко А.С. Мої педагогічні погляди. Твори у 7-ми тт. – Т.4. – 420 с.
23. Масол Л.М. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах // Педагогічна газета. – 2001. – №12. – С.6 – 7.
24. Масол Л.М. Методика навчання мистецтва у початковій школі / Упор. Л.М.Масол, О.В.Гайдамака, Е.В.Белкіна, О.В.Калініченко, І.В.Руденко. – Х.: Ранок, 2006. – 256 с.
25. Миропольська Н.Є. стан сформованості художньої культури учнів // Педагогіка і психологія. - 2001, № 2. - С. 49-57
26. Мишанич С.В. Усна народна творчість // Культура і побут населення України: Навч. посібник.- К.: Либідь, 1993.- С. 203-218.
27. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: Навч. пос. – К., 2001. – 608 с.
28. Назайкинский Е.В. О психологии музыкального восприятия.– М.: Музыка, 1972. – 367 с.

29. Назарова Л. Д. Фольклорная арт-терапия. – Спб.: Речь, 2002. – 240 с.
30. Нестьев И. Учись слушать музыку. – М.: Музыка, 1987. – 63 с.
31. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу (Репринтне відтворення видання 1918 року).- К.: Абрис, 1991.-272 с.
32. Педагогіка/За ред. А.М.Алексюка. –К.: Вища школа,1985. – 295 с.
33. Печерська Е. Формування особистості засобами музики // Рідна школа. - 1998. - № 12. - С. 57-59.
34. Печерська Е. Василь Сухомлинський і музичне виховання дітей // Початкова школа. - 1998. - №4 - с. 26-30.
35. Полякова Н. Корекція емоційно-поведінкових розладів засобами музичної терапії // Психолог.- 2005.- № 39.- С.27-39.
36. Петрушин В. Музыкальная психология: Учеб. Пособие. – М.: ВЛАДОС, 1997. – 384с.
37. Рогаль В.Г. музична бесіда в початковій школі: Навчально-педагогічна посібник. – Вінниця: ВДПУ, 2005. – 134 с.
38. Ростовський О.Я. Методика викладання музики у початковій школі: Навч.-метод. посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001. – 216 с.
39. Ростовський О.Я. Педагогіка музичного сприймання: Навч.-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1997. – 248 с.
40. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька: Навчальний посібник. - Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2005. - 360 с.
41. Сбруєва А.А., Рисіна М.Ю. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: Навч.пос. – Суми, 2000. – 209 с.
42. Семеченко В., Заслуженюк В. Мистецтво взаєморозуміння. – К.: Веселка, 1998. – 214 с.
43. Сухомлинський В.О. Вибрані твори у 5 тт. – Т. 3. – К.: Рад.шк., 1977. – 670 с.

44. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Сухомлинський В. Вибрані твори у 5 тт. – Т.2. – К., Рад. школа, 1976. – 670 с.
45. Сухомлинский В.А. Серце віддаю дітям. – К.: Рад.школа, 1969. – 247 с
46. Тарасенко Г.С. Парасток: Методика гуманістичного виховання дітей засобами природи. – Вінниця, 2000. – 192 с.
47. Тарасенко Г.С Як навчити дітей милуватися природою //Поч. школа. - 1992. - №11-12. -С. 39-42.
48. Тарасенко Г.С. Дивосвіт. - К.: Рута, 2000. - 208 с.
49. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей // Избр. труды: В 2 т. – Т. 1. – М.: Педагогика, 1985. – 245 с.
50. Українська дитяча література: Хрестоматія: У 2 ч./Упор.: І.А. Луценко, А.М. Подолиний, Б.Й Чайковський.- К.: Вища шк., 1992.- Ч.1.- 382с.
51. Українське довкілля: Пісні, ігри, танці, вірші й загадки.- К.: Музична Україна, 1991.- 142 с.
52. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання: Спроба педагогічної антропології // Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. Т.1. – К.: Рад. школа, 1983. – С.192-471.
53. Фіцула М.М. Педагогіка. – К.: вид. “Академія”, 2000. – 542 с.

Додаток А

Прізвище, ім'я:

Клас:

1. Якби ти міг сам розпоряджатися своїм вільним часом, що ти обрав би?

- Пішов би в кінотеатр ☐
- Дивився б телевізор ☐
- Пішов би в театр ☐
- Погуляв би з друзями ☐
- Пішов би на концерт ☐
- Помалював би ☐
- Пограв би в футбол ☐
- Поліпив би з пластиліну ☐
- Погрався б у ігри (пазли, конструктор, динозаври і т.д.) ☐
- Пішов би на цікаві заняття (малювання, танці, шахи, спортивна секція, театральний гурток) ☐
- Інше ☐
-
-
-
-

2. Чи подобається тобі ходити в театр?так ☐ ні ☐**3. Чи подобається тобі ходити на музичні концерти?**так ☐ ні ☐**4. З ким ти зазвичай відвідуєш театральні вистави та концерти?**

- З батьками ☐
- З класом ☐
- ☐

Шановні батьки!

Просимо Вас взяти участь у дослідженні закономірностей процесу естетичного виховання молодших школярів, що проводиться Вінницьким державним педагогічним університетом імені М.Коцюбинського.

1. Чи займаєтесь Ви естетичним вихованням своєї дитини?

а) так;

б) ні.

2. Якщо так, то яким чином?

3. Якщо ні, то чому?

а) не вистачає часу;

б) не вважаю за доцільним;

в) не знаю як;

г) інше:

4. Чи відвідує дитина музичну школу, студію, чи школу мистецтв?

а) так;

б) ні.

5. Чому ви прийняли таке рішення?

6. Якщо дитина відвідує музичну школу, студію чи школу мистецтв:

а) з якого

віку? _____;

б) на якому

інструменті? _____.

7. Як часто у Вашій сім'ї звучить музика?

а) постійно;

б) щодня 2-3 год. на добу;

в) за бажанням;

г) рідко;

д) взагалі не звучить.

8. Яка музика зазвичай звучить у сім'ї?

а) телебачення, радіо;

б) сучасна популярна музика у записах (магнітофон, СО);

в) дитяча (з мультфільмів, сучасні твори для дітей);

г) класика (вказіть будь ласка композиторів)

д) українська народна музика;

е) інше:

Орієнтовний перелік рекомендованої літератури батькам з метою поповнення знань з музичного мистецтва для наступного їх використання у процесі естетичного виховання своїх дітей:

1. Книги про життя та творчість видатних композиторів – це художні або публіцистичні твори, де в цікавій формі викладено найважливіші віхи життя композиторів, дана характеристика найвідоміших творів. Ця підбірка може бути корисною і в організації спільного читання батьків та дітей, що не лише збагатить їх уявлення про світ музичного мистецтва, а й сприятиме формуванню стійкого читацького інтересу:

- Бах. Гендель. Вівальді. Скарлатті. Березовський. Бортнянський: Розповіді про композиторів / Упор. Я.Якубчак.- К.: Музичка Україна, 1994.- 81 с.
- Зильберквит М. Рассказы о симфонии.- М.: Сов. композитор. 1977.- 76 с.
- Калініна Н. П.І. Чайковський: Повість.- К.: Музична Україна, 1990.- 161с.
- Книга о музыке: Популярные очерки / сост. Г.Головинский, М. Ройтерштейн.- М.: Сов. композитор, 1988.- 220 с.
- Короленко В.Г. Слепой музыкант.- М.: Сов. Россия, 1991.- 255 с.
- 100 человек, которые изменили ход истории: Моцарт В.А. – М.: ООО „Де Агостини”, 2008. - № 8.
- Сергеева Г.М. *Классические русские оперы.* – М.: Изд.Север-Запад, 2007. – 320 с.
- Слово о музыке: Русские композиторы XIX века: Книга для учащихся старших классов / Сост В.Б. Григорович, З.М. Андреева.- М.: Просвещение, 1990.-319 с.

2. *Книги про музичні інструменти* – на жаль, сьогодні книжкові крамниці майже не забезпечують цю сферу, та ми радили б батькам звернути увагу на видання ІЛапинського, де в цікавій, дотепній формі розповідається про всі музичні інструменти:

- Барсова І. Книга про оркестр.- К.: Музична Україна, 1988.-160 с.
- Лапинський І. Дотепно і незвично про інструмент музичний. – К.: Факт, 2001. – 52 с.

3. *Енциклопедичні видання.* На сьогодні нам не відомо жодного сучасного українського енциклопедичного видання з музичного мистецтва для дітей, тож рекомендуємо батькам звертатися до наступних видань:

- Детская энциклопедия: Искусство. Т.12.- М.:Педагогика,1977.- 579с.
- Дейнс Э. Первая энциклопедия музыки – М.: Махаон, 1999. – 48 с.
- Финкельштейн Э. Музыка от А до Я. – СПб.: Композитор, 1997. – 120 с.

4. *Психологічні та педагогічні дослідження з проблем музично-естетичного розвитку дітей*

- Григорян П. От трёх до семи: Музыкально – психологическое исследование. – Ереван: Совет. грох, 1986. – 288 с.
- Кабалевский Д.Б. Как рассказывать детям о музыке? - М.: Сов. композитор, 1977.
- Исаева И.О. *Учимся петь под караоке.* – Минск: Совр.школа, 2006. – 256. с.
- Риггз С. *Пойте как звёзды.* – СПб.: Питер, 2007. – 180 с.

5. *Музично-дидактичні ігри*

- Батицький М. *Музична мозаїка:* Музично-дидактичні ігри.- К.: Музична Україна, 1990.- 80 с.

Додаток Г

Рекомендовані твори

для домашнього прослуховування

1. Альбіноні. Адажіо.
2. Бах И.С. “Жарт”, “Токата і фуга ре-мінор”
3. Бетховен Л.В. Симфонії № 3 та № 5, “Лунная соната”, „Соната Апасіоната”, „Елізі”
4. Брамс И. “Угорський танок № 5”
5. Р.Вагнер. „Політ валькірій” (фрагмент опери „Кільце нібелунга”)
6. Вивальди А. Концерт для скрипки з оркестром “Пори року”
7. Гріг Е. Музика до драми Ібсена „Пер Гюнт”, наприклад “Пісня Сольвейг”, „Танок Анітри”, „Ранок”, „В печері гірського короля”
8. Дебюссі К. “Відображення у воді”, “Кроки на снігу”
9. Ф.Ліст. Угорська рапсодія № 2
10. Мендельсон Ф. „Пісні без слів”
11. Моцарт В.А. “Турецький марш”, фрагменти опери „Весілля Фігаро” та “Дон Джуан”
12. М.Огіньський . Полонез „Прощання з Батьківщиною”
13. Паганіні Н. “Капріс”
14. Равель. „Болеро”, „Павана”
15. Рахманінов С. “Вокализ”
16. Римський-Корсаков М. Фрагменти опер “Сказка о Царе Салтане”, “Шахерезада”, “Царская невеста”, “Золотой Петушок”.
17. Чайковський П. П’єси з циклу „Дитячий альбом” та “Пори року”
18. Чайковський П. Музика з балетів “Лускунчик” та „Лебединое озеро”
19. Шопен Ф. Прелюдії. Вальси. Мазурки. Полонези. Етюд.
20. Шуберт Ф. „Аве Марія”, „Серенада”, „Колискова”
21. Штраус Й. Вальси „На прекрасному блакитному Дунаї”, „Казки віденського лісу”, полька „Трік-трак”, „Полька-Піццікато”

КОЛИСКОВІ

Ой ходить Сон по улоньці
В білесенькій кошулонці.
Слоняється, тиняється,
Господоньки питається:
- А де хатка теплесенька
І дитина малесенька?
Туди піду ночувати
І дитину колихати.

Ой, ходить сон коло вікон,
А Дрімота коло плота.
Питається Сон Дрімоти:
- Де ми будем ночувати?
- Де хатинка тепленькая,
Де дитина маленькая,
Там ми будем ночувати,
Мале дитя присипляти,
Щоб вирросло, не змарніло,
Щоб тяженько не хворіло,
Сили й розуму набрало,
Своїх батьків потішало.

Ой спи, дитя, без сповиття,
Без маленьких пелюшечок,
Поки мати з поля прийде
Та принесе три квіточки,
Та положе в головочки.
Одна квітка зрелива,
Друга квітка щаслива,
А третя дрімлива.
А щоб спало, щастя мало,
Як квіточка процвітало,
Як квіточка у садочку,
Так дитинка в повиточку.
Як яблучко на яблуньці,
Так дитинка в колисоньці.

Ой баю мій, баю,
«Котка» заспіваю,
Щоб дитятко спало,
Горенька не знало.
А-а, а-а, а!
Щоб дитятко спало,
Щасливим зростало.
А-а, а-а, а!
Щоб дитятко спало,
Здоровим зростало.
А-а, а-а, а!
Ой баю мій, баю,
«Котка» заспіваю,
А-а, а-а, а!

Баю, баю, дитино,
Пора засипати.
Завтра рано прокинешся,
Біленько умиєшся.
Люлі, люлечику,
Звари, мамо, кулешику
В маленькому горщаті
Маленькому дитяті.

Ой люлі, люлечки,
Засніть, малі діточки,
Мої малі, малесенькі,
Дітки мої дрібнесенькі.
Ой ну, дітки дрібнесенькі,
Ви ж мені всі ріднесенькі.

Баєчки, баєчки,
Байте «кота»,
Мамочки, мамочки,
Колишіть дитя.
Мамочки, нянечки
У лісок пішли
Та дитині сон принесли.

Ой ну, люлі, коте-котинку!
 Та виорем нивку,
 Та посієм материнку,
 Материнку будем рвать,
 Малу дитинку колихать,
 Мала дитинка буде спать.
 Заколихавши та свою дитинку,
 Побіжу я на часинку.
 На часинку, на час, на часочок
 Пішла в вишневий садочок,
 Чую своєю дитини голосочок.

Спи, дитя, в колисочці,
 Як угорок в долиноньці.
 Щоби-с спало, не плакало,
 Щоби-с росло, не боліло
 Ні головка, ні все тіло,
 Щоби личко не марніло.
 Щоби-с росло на потіху,
 А добрим людям на послугу.

Колишися, колисочко
 Та й нова, новенька.
 Най ся в тобі виколише
 Дитина маленька.
 Та ой люлі, каже, люлі,
 Маленьку дитину.
 А я собі приколишу
 Малу соколину.
 Та ой люлю, Марьку, люлю,
 А ци люлю, люлю.
 Та я собі приколишу
 Марійку-зозулю.
 Та ой мала Марько, мала,
 Я тебе колишу,
 Та я тебе, циганочко,
 Ніколи не лишу.
 Та ой мала Марько, мала,
 Колишу маленьку.
 Та я собі приколишу
 Циганку біленьку.

Спи, дитинко, в колисочці та й велика рости,
Чий ся мамка дочекає від тебе радості.
Я повішу колисочку в лісі на дубочку,
Буде вітер колисати мою дитиночку.
Буде вітер колисати, дощик покріпляти,
Будуть пташки прилітати дитині співати.
Будуть пташки прилітати дитині співати,
Буде моя дитиночка здоровенька спати.
Люлю, люлю, дитиночко, в новій колисочці,
Спи щаслива, не докучай своїй матіночці.
Ой спи, дитя, без повиття, я тебе колишу,
А як уснеш, дитиночко, трошки тебе лишу.

Колисочка яворова, повивач біленький,
Колишу тя й не лишу тя, ангеле маленький.
Я повішу колисочку й на дуба, на дуба,
А я собі й виколишу сивого голуба.
Я повішу й колисочку а й на ябліночку,
Буде вітер колисати мою дитиночку.
Буде вітер колисати, а пташки співати,
Буде моя й дитиночка вгору підростати.
Я колишу дитиночку, й вона буде спати,
А я піду, молоденька, пшениченьку жати.

Ой ну, люлі да люлечки,
Шовкові да вервечки,
Золотії да кречечки,
Мережана да попінка,
Колисочка да новенька,
Спи, дитиноча, да маленька.

КОЛЯДКИ ТА ЩЕДРІВКИ

НОВА РАДІСТЬ СТАЛА

Нова радість стала, яка не бувала.
Над вертепом зірка ясна, на весь світ засіяла.
Де Христос родився, з Діви воплотився,
Як чоловік, пеленами, убого повився.
Пастушки з ягнятком, перед тим дитятком
На колінця припадають, царя-Бога прославляють:
„Ой, ти царю, царю, Небесний владарю,
Даруй літа щасливії, нашій славній Україні!”

ПАВОЧКА ХОДИТЬ

Павочка ходить, пір'ячко ронить.
Щедрий вечір добрим людям!
За нею ходить красна дівонька –
Щедрий вечір добрим людям!
Пір'я збирає – в рукав ховає –
Щедрий вечір добрим людям!
З рукава бере, на лавку кладе –
Щедрий вечір добрим людям!
Із лавки бере, віночок плете.
Щедрий вечір добрим людям!
А, звивши вінок, понесла в танок –
Щедрий вечір добрим людям!

ЩЕДРИК

Щедрик-щедрик, щедрівочка,
прилетіла ластівочка.
Стала собі щебетати,
господаря викликати.
Вийди-вийди, господарю,
подивися на кошару.
Там овечки покотились,
а ягнички народились.
В тебе товар весь хороший,
будеш мати мірку грошей!

ЗАКЛИЧКИ

Іди, іди, дощику, зварю тобі борщику,
Поставлю ти в кутику, на зеленім прутуку,
Поставлю ти на горі, щоб не з'їли комарі.
Дощик іде, рутка цвіте!

Вийди, вийди, сонечко,
На широке полечко,
На наше подвір'ячко,
На бабине зіллячко.
Там дід косить, сонця просить,
Хмару розбиває, сонця добуває.
Бий, дзвоне, бий! Хмару розбий!

Ластівки, ластівки,
Візьміть собі веснівки,
Нате вам камінці,
Дайте мені рум'янці!

Зозуле рябенька,
пташино маленька!
Закуй мені по звичаю,
доки жити в світі маю?

Павлику-равлику,
Вистав свої ріжки,
Тобі два, мені два,
поділимось обидва.

Чорногузе, дядьку,
Зроби мені хатку,
І ставок, і млинок,
І цибулі грядку!

Гикавка, гикавка,
Біжи до води,
Кого стрінеш там,
Того й напади:
Хоч коня, хоч кобилу,
Хоч дівчину чорнобриву.

ТРУДОВІ ПІСНІ

А ми просо сіяли

Всі діти діляться на два рівні гурти, які стають один проти одного кроків за десять, побравившись за руки і вирівнявшись. Під спів перший гурт то наближається до другого, то знов одходить на своє місце, супроводжуючи рухами текст пісні.. Другий гурт так само — то наближається до першого гурту, то знов одходить, співаючи:

- А ми просо сіяли, сіяли,
Ой, Дід Ладо, сіяли, сіяли!
- А ми просо витопчем, витопчем,
Ой, Дід Ладо, витопчем, витопчем!
- Ой, чим же вам витоптатъ, витоптатъ?
Ой, Дід Ладо, витоптатъ, витоптатъ!
- А ми коні випустим, випустим,
Ой, Дід Ладо, випустим, випустим!
- А ми коні переймем, переймем,
Ой, Дід Ладо, переймем, переймем!
- Та чим же вам перейнять, перейнять?
Ой, Дід Ладо, перейнять, перейнять!
- Ой шовковим неводом; неводом,
Ой, Дід Ладо, неводом, неводом!
- А ми коні викупим, викупим,
Ой, Дід Ладо, викупим, викупим!
- Ой чим же вам викупить, викупить?
Ой, Дід Ладо, викупить, викупить!
- А ми дамо сто рублів, сто рублів,
Ой, Дід Ладо, сто рублів, сто рублів!
- Не треба нам тисячі, тисячі,
Ой, Дід Ладо, тисячі, тисячі!
- А ми дамо дівчину, дівчину,
Ой, Дід Ладо, дівчину, дівчину!
- А ми дівчину візьмемо, візьмемо,
Ой, Дід Ладо, візьмемо, візьмемо!

Перший гурт кричить:

- Нашого полку — убуде, убуде.
Ой, Дід Ладо, убуде, убуде!

Другий гурт кричить:

- Нашого полку — прибуде, прибуде.
Ой, Дід Ладо, прибуде, прибуде!

З другого ряду дівчинка перебігає у перший. Гра продовжується, поки всі не перебіжать у другий ряд.

Огірочки

Діти беруться за руки, витягуються в одну лінію. Передні завертаються до задніх, ніби в'ються. Двоє останніх піднімають вгору руки,— а всі проходять попід руками, співаючи:

Ой вийтеся, огірочки,
Та в зелені пуп'яночки,
Грай, жучку, грай,
Тут тобі край.
Ходить жучок по жучині,
А жучина по деревині.
Грай, жучку, грай,
Тут тобі край.
Дайте, хлопці, околоту,
Повезем жучка до болота.
Грай, жучку, грай,
Тут тобі край.
Жучок плаче у болоті.
Дівки скачуть у золоті.
Грай, жучку, і рай,
Тут тобі край.
Чи ти, жучку, писка не масні,
Що ти, жучку, різко не граєш?
Грай, жучку, грай.
Тут тобі край.

В'яжіться, огірочки

В'яжіться, огірочки.
Поки будуть насінночки.
Питалася мати дочки
Чи садила огірочки,
Жовтий цвіт, жовтий цвіт.
Ой садила, поливала,
Бо ся гостей сподівала,
На весь світ, на весь світ.
В'яжіться, огірочки,
Поки будуть насінночки.
А наш її огірочки
Так ся в'ють,
Так ся в'ють.
А другі ся приглядають
Чи добре розцвітають
Розвиваються, розвиваються.

А ми рутоньку посієм...

А ми рутоньку посієм, посієм.
 Зеленую руту, жовтий цвіт
 Посієм!
 А ми рутоньку пополем, пополем!
 Пополем!
 А ми рутоньку нарвемо, нарвемо
 Зеленую руту, жовтий цвіт
 Нарвемо!
 А ми рутоньку сплетемо, сплетемо!
 Зеленую руту, жовтий цвіт
 Сплетемо!
 А ми дівочок веберемо, вберемо!
 Зеленую руту, жовтий цвіт.
 Вберемо.

Горобейко

Дівчатка беруться за руки і співають:

А в горобейка
 Жінка маленька:
 Сидить на кілочку
 Пряде на сорочку.
 Що виведе нитку —
 Гороб'ю на свитку.
 Остануться кінці —
 Гороб'ю на штанці.
 Остануться торочки —
 Гороб'ю на сорочки

ГРУШКА

Найменшу з дівчат — «грушку» — підкидають на руках і співають:

А вже наша грушка -
 цвіт полів ненька, цвіт полів ненька.
 А вже наша грушка от така, от така, от така.
 А вже нашій грушці пора цвісти, пора цвісти.
 А вже нашій грушці пора родити, пора родити.
 А вже нашу грушку пора трусити, пора трусити.

А продай, бабусю, бичка

Цю своєрідну інсценівку грають двоє дітей: одне — за бабусю, друге — за купця.

- Та продай, бабусю, бичка! (2 р.)
 - Якого? Якого?
- Та того бичка полового. (2 р.)
 - Він у мене половий,
Він у мене дорогий —
Цього не продам бичка!
- Та продай, бабусю, бичка! (2 р.)
 - Якого? Якого?
- Та того бичка мурого. (2 р.)
 - Він у мене мурий-мурий,
Нагодує свині й кури
— Цього не продам бичка!
- Та продай, бабусю, бичка! (2 р.)
 - Якого? (2 р.)
- Та того бичка рябого. (2 р.)
 - Він у мене рябий-рябий,
Він у мене плохий-плохий —
Цього не продам бичка!
- Та продай, бабусю, бичка! (2 р.)
 - Якого? (2 р.)
- Та того бичка лисого. (2 р.)
 - Він у мене лисий-лисий,
Переміє ложки й миски —
Цього не продам бичка!
- Та продай, бабусю, бичка! (2 р.)
 - Якого? (2 р.)
- Та того бичка сірого. (2 р.)
 - Він у мене сірий-сірий,
Вимітає хату й сіни —
Цього не продам бичка!
- Та продай, бабусю бичка! (2 р.)
 - Якого? (2 р.)
- Та того бичка білого. (2 р.)
 - Він у мене білий-білий,
Намолоте й перевіє
— Цього не продам бичка!
- Та продай, бабусю, бичка! (2 р.)
 - Якого? (2 р.)
- Та того бичка чорного. (2 р.)
 - Він у мене чорний-чорний,
Він у мене добрий-добрий
— Цього не продам бичка!

ДВА ПІВНИКИ, ДВА ПІВНИКИ

Два півники, два півники
 Горох молотили,
 Дві курочки, дві курочки
 До млина носили;
 Коза мила, коза мила,
 Коза підсипала,
 А маленьке козенятко
 У дудочку грало,
 А вовчок з кулачок
 З лісу виглядає,
 Як ухвата козенятко
 Та далі тікає.
 А крук за дрюк —
 Пішов доганяти,
 А сорока кривонога
 Пішла розганяти.

ДВА ЦУЦИКИ, ДВА ЦУЦИКИ

Два цуцики, два цуцики
 Горох молотили;
 Два півники, два півники
 До млина носили.
 Киця меле, киця меле,
 Котик насипає,,
 А маленьке кошенятко
 Муку нагортає.
 Муха місе, муха місе,
 Комар воду носе;
 А ворона снаряжона
 На весілля просе.
 І сорока-білобока
 Пішла танцювати.
 А крук схватив дрюк —
 Пішов розганяти.

**Рекомендована література з проблеми естетичного виховання
молодших школярів засобами дитячого фольклору:**

- ***Був собі журавель:*** Українські жартівливі пісні, небилиці, скоромовки та лічилки.- К.: Музична Україна, 1993.- 31 с.
- Воропай О. ***Звичай нашого народу:*** Етнографічний нарис.- К.: Оберіг, 1993.- 590 с.
- ***Готуємося до свята: Весна:*** Збірка віршів і пісень для початкових класів.- Тернопіль: Підручники і посібники, 2004.- 96 с.
- ***Готуємося до свята: Літо:*** Збірка віршів і пісень для початкових класів.- Тернопіль: Підручники і посібники, 2004.- 96 с.
- ***Готуємося до свята: Осінь:*** Збірка віршів і пісень для початкових класів.- Тернопіль: Підручники і посібники, 2004.- 96 с.
- ***Готуємося до свята: Зима:*** Збірка віршів і пісень для початкових класів.- Тернопіль: Підручники і посібники, 2004.- 96 с.
- ***Дитячий фольклор*** / Упор. Г.В.Довженок.- К.: Дніпро, 1986.- 304 с.
- ***Великдень в Україні: Нариси про Великодні свята з народними піснями.***- К.: Музична Україна, 1993.- 128 с.
- ***Українське дошкілля:*** Пісні, ігри, танці, вірші й загадки.- К.: Музична Україна, 1991.- 142 с.
- ***Українські ліричні пісні.***- К.: Музична Україна, 1993.

Виразні характеристики мелодії

схвильована	спокійна	весела
поривчаста	плавна	грайлива
прониклива	протяжна	радісна
трепетна	світла	святкова
гнучка	проста	танцювальна
неспокійна	мила	бадьора
примхлива	легка	енергійна
напориста	співуча	збуджена
стримана	наспівна	стрибкоподібна
зосереджена	лірична	піднесена
насторожена	ніжна	натхненна
тривожна	ласкава	оптимістична
владна	лагідна	пристрасна
сувора	приємна	експресивна
патетична	замріяна	урочиста
елегійна	безжурна	маршова
меланхолійна	задумлива	впевнена
сентиментальна	задушевна	рішуча
журлива	витончена	вольова
сумна	граціозна	мужня
жалібна	добра	бойова
печальна	красива	заклична
скорботна	поетична	героїчна
траурна	романтична	переможна

Виразні характеристики ритму

Рівномірний	нерівномірний	урівноважений
чіткий	примхливий	стриманий
чеканний	вкрадливий	поважний
впевнений	поривчастий	витончений
настійливий	вуглуватий	пруткий
маршовий	непокірний	легкий
виразний	збуджений	танцювальний
сталий	різноманітний	активний
стійкий	хапливий	рвучкий
витриманий	судорожний	енергійний
постійний	довільний	характерний
одноманітний	невиразний	лінивий
монотонний	млявий	розслаблений
невтомний	в'ялий	невмолимий
підкреслений	невпевнений	твердий
невпинний	несміливий	впертий
невідступний	нерішучий	важкий

Виразні характеристики темпу

дуже повільний	помірний	швидкий
широкий	легкий	збуджений
повільний	жвавий	рухливий
спокійний	пожвавлений	моторний
протяжний	поквапний	прискорений
розлогий	проворний	прудкий
тягучий	живий	поспішний
сповільнений	поривчастий	енергійний
стриманий	танцювальний	бравурний
неспішний	чіткий	бурхливий
дрімотний	рівномірний	навальний
елегійний	стійкий	стрімкий
колисковий	впевнений	швидкоплинний
невпевнений	маршовий	безупинний
нечіткий	постійний	нестримний

Виразні характеристики динаміки

дуже тиха	помірно тиха	голосна
тиха	виразна	лунка
слабка	урівноважена	гучна
невиразна	одноманітна	дужа
знебарвлена	наростаюча	сильна
несмілива	помірно голосна	масивна
приглушена	бучна	різка
затишаюча	напружена	дуже голосна
вгасаюча	контрастна	громова

Виразні характеристики тембру

темний	світлий	яскравий
приглушений	м'який	насичений
глухий	приємний	дзвінкий
знебарвлений	просвітлений	срібlistий
похмурий	чистий	мальовничий
холодний	прозорий	барвистий
неприємний	прохолодний	святковий
різкий	загадковий	теплий
тривожний	таємничий	соковитий
зловісний	казковий	пишний
крицевий	космічний	благодатний
хімерний	фантастичний	багатий

Виразні характеристики гармонії

різка	м'яка	насичена
неврівноважена	прозора	виразна
напружена	приємна	соковита
неблагозвучна	милозвучна	яснобарвна
неприємна	співзвучна	сонячна
потьмарена	мінорна	мажорна
похмура	світла	яскрава
темна	просвітлена	радісна
сумна	журлива	піднесена
спустошена	мінлива	урівноважена
знебарвлена	хитка	стійка

невизначна	нестійка	повна
------------	----------	-------

Виразні характеристики штриха

уривчастий	плавний	активний
виразний	зв'язний	гострий
підкреслений	легкий	енергійний
впевнений	м'який	різкий
пруткий	повний	сильний
стійкий	насичений	рішучий
вкрадливий	невизначний	напористий
обережний	розслаблений	важкий
безвольний	невпевнений	чеканий

Виразні характеристики регістру

низький	середній	високий
насичений	просвітлений	дзвінкий
теплый	прозорий	іскристий
густий	приємний	яскравий
приглушений	світлий	блискучий
похмурий	м'який	соковитий
глухий	чистий	радісний
темний	безбарвний	благородний